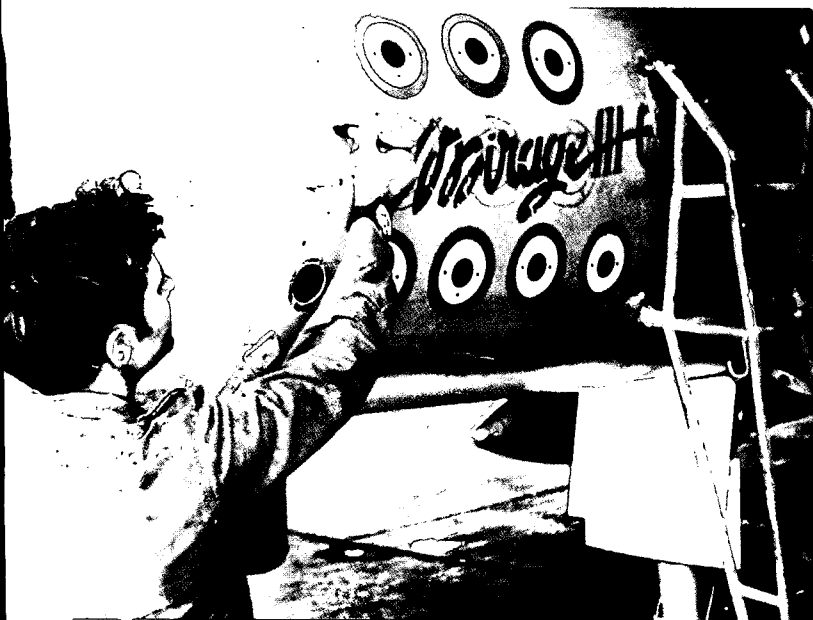

50 שנות הרתעה ישראלית:

לקחי העבר ומסקנות לעתיד

יציאת מצרים וסוריה למלחמת יום הכיפורים נתפסת ככישלון הבולט ביותר של ההרתעה הישראלית המחבר מצוץ מסגרת פיון לארבעה סוגי הרתעה על-פי מטרותיה. על בסיס זה הוא מנתח את הסיבות להצלחות ולכישלונות של ההרתעה הישראלית במשך 50 שנה ואף מצוץ כיוונים לחיזוק כושר ההרתעה של ישראל

ד"ר אורי בר-יוסף

נוסף על היותה מבוססת בעיקר על איום קונוונציונלי ולא גרעיני, שונה מדיניות ההרתעה הישראלית מזו של ארה"ב בשלושה ממדים נוספים: היא ישירה ולא מורחבת; היא מיועדת בעיקר להגן על אינטרסים אסטרטגיים ופחות על אינטרסים של יוקרה; היא הועמדה למבחן הן בקונטקסט מיידי והן כמדיניות לאורך זמן.¹

כאשר בוחנים את התרומה האקדמית לפיתוח תיאוריה של הרתעה בשתי המדינות, בולט הבדל נוסף: בארה"ב הניחו אנשי אקדמיה דוגמת ברנרד ברודי, אלברט וולסטטר, הרמן קאהן ותומס שלינג את התשתית האינטלקטואלית לתפיסת ההרתעה ועיצבו אותה לכלל מכשיר הגיוני, מגובש ויעיל של מדיניות חוץ. בישראל, לעומת זאת, אנשי העשייה, דוגמת דוד בן-גוריון, משה דיין, שמעון פרס ויגאל אלון, היו לא רק האבות המייסדים של מדיניות ההרתעה, אלא גם מניחי התשתית האינטלקטואלית שלה. התרומה האקדמית לעיצובה של תפיסת ההרתעה הישראלית הייתה שולית, יחסית, והתמקדה בעיקר בתיאור ובניתוח של המדיניות הקיימת, אף שבתחום ההרתעה הגרעינית ניסתה התרומה הזאת להיות גם מרשמית.²

במציאות זו נוצר קושי של ממש להגדיר, לתאר ולנתח מושגי יסוד במדיניות הביטחון הלאומי - בעיקר נוכח המחסור בחומר כתוב שאינו מסווג.

הרתעה, כלומר "שכנועו של היריב כי המחיר ו/או הסיכון בדרך פעולה מסוימת, שבה הוא עלול לבחור, עולים על התועלת המצופה מאותה פעולה",³ הפכה להיות הדוקטרינה הדומיננטית של המעצמות בתקופה שלאחר 1945. ככזו היא משכה תשומת לב אקדמית רבה, שבעיקרה התמקדה בתיאוריה ובפרקטיקה של אסטרטגיית ההרתעה האמריקנית. כתוצאה מכך עמדה במרכז המחקר האקדמי סוגיית ההרתעה המורחבת, אשר התבססה על איום גרעיני. לעומת זאת, מחקרים אקדמיים, שבתו הרתעה קונוונציונלית, התמקדו בחלק גדול מהמקרים במדיניות ההרתעה של ישראל.⁴

הסיבה לעניין הרב במקרה הישראלי ברורה: מחד, (חרף הניסיונות לערער על קביעה זו) ישראל הייתה לאורך רוב שנות קיומה מדינת סטטוס-קוו טריטוריאלי ופוליטית. מאידך, מאז הקמתה היא הייתה מעורבת בשש מלחמות גדולות ובאין-ספור התנגשויות קטנות ביניהן. במובן זה ישראל היא אולי הדוגמא המובהקת ביותר לשחקן במערכת הבינלאומית המנסה - לא תמיד בהצלחה - לשמר את הסטטוס-קוו בסביבה בלתי יציבה, בעיקר באמצעות איומים קונוונציונליים.

מרצה בחוג למדעי המדינה בחיפה. מחבר הספר: "התערבות ארגוני מודיעין בפוליטיקה של מדינת דמוקרטיה ארה"ב. ישראל ובריטניה (1999).

התיאוריה של ההרתעה מבחינה בין טיפוסים שונים של אסטרטגיה זו על-פי שלושה ממדים: הקונטקסט שבתוכו היא מופעלת (הרתעה מיידית או מתמשכת); סוג האיום שבו עושה ההרתעה שימוש (הרתעה קונוונציונלית וגרעינית); ומהות האינטרסים המוגנים באמצעות האיום (הרתעה ישירה או מורחבת). הבחנות אלה כמעט שאינן ישימות למקרה הישראלי: הקונטקסט שבתוכו מתבצעת ההרתעה חיוני לניתוח אקדמי של הסיבות להצלחה או לכישלון של ההרתעה לאחר מעשה, אך חיוני הרבה פחות לקובעי מדיניות, המנסים לגבש מדיניות יעילה. ההבחנה בין הרתעה קונוונציונלית לגרעינית ישימה פחות במקרה הישראלי, שכן מקבלי ההחלטות הישראליים עשו הבחנה כזאת רק לעיתים נדירות, ואף פעם לא הכריזו בפומבי כי ישראל מחזיקה בנשק גרעיני. וההבדל בין הרתעה ישירה לעקיפה הוא פחות שימושי במקרה הישראלי, שכן במהותה נועדה אסטרטגיית ההרתעה הישראלית להגן על ישראל גופא ולא על בעלי ברית חיצוניים. לפיכך מונחת בבסיס עבודה זו ההנחה שהדרך הנכונה להבנת מושג ההרתעה בחשיבה האסטרטגית הישראלית היא באמצעות הבנת מטרותיה. במסגרת טיפולוגיה כזאת ניתן לזהות ארבעה תת-טיפוסים של הרתעה ישראלית:

- הרתעה שוטפת, החותרת למנוע הסלמה בפעילות הערבית נגד ישראל במסגרת עימות בעצימות נמוכה.
- הרתעה ספציפית, שיעדה הוא מניעת משברים העלולים לסכן אינטרסים ביטחוניים ישראלים.
- הרתעה אסטרטגית, שתפקידה למנוע יוזמה ערבית למלחמה כוללת.
- הרתעה מצטברת, המיועדת לשכנע את העולם הערבי שהמחיר של סיום העימות באמצעים צבאיים יהיה בלתי נסבל לא רק בעתיד הנראה לעין, אלא גם בטווח ארוך יותר, ועל-ידי כך לשכנע את האליטה הפוליטית והצבאית בעולם הערבי, כי ניתן לסיים את העימות רק באמצעים מדיניים.

מטרת מחקר זה היא לתאר ולנתח את ארבעת הטיפוסים האלה כאמצעי להתמודדות עם השאלה מה גורם להרתעה הישראלית להצליח או להיכשל. נוסף על כך מיועד הדיון לתרום בשלושה תחומים חשובים:

1. **התיאוריה הכללית של הרתעה.** אנשי הגישה הדוקטרינית העוסקים בנושא רואים בבהירות הדרישה ובאמינות האיום את המשתנים העיקריים המסבירים את כישלונה או את הצלחתה של הרתעה.⁵ בניגוד להם, הגישה האינדוקטיבית של חקר אירועים שמה את הדגש על הבירוקרטיה, פוליטיקת הפנים והפסיכולוגיה הקוגניטיבית כמשתנים המסבירים את תוצאות ההרתעה.⁶ גישה שלישית, המאופיינת במתודולוגיה מחקרית שונה, היא הגישה הכמותית, שממצאיה אינם עולים בהכרח עם גישה כלשהי משתי הגישות האחרות. במקרים מסוימים היא מוצאת מתאם גבוה בין תוצאת ההרתעה ומאזן היכולות של הצדדים היריבים;⁷ במקרים אחרים מאזן האינטרסים הוא זה

שמסביר בצורה הטובה ביותר את כישלונה או את הצלחתה של המדיניות.⁸ דיון בשאלה מהו ההסבר להצלחה או לכישלון של ההרתעה על-פי ארבעת הטיפוסים שאני מציע מאפשר לבחון שתי השערות: ראשית, שבטיפוסים שונים של הרתעה משתנים שונים יסבירו את התוצאה; שנית, שכישלון או הצלחה של הרתעה מסוג אחד הם גורם חשוב בקביעת התוצאה בטיפוסים אחרים של הרתעה.

2. **הבנתו של מושג ההרתעה בתיפוס הביטחון הישראלי.** במחקר האקדמי של ההרתעה הישראלית לא נעשתה עד כה הבחנה בין הטיפוסים השונים של אסטרטגיה זו. מחקר אחד, לדוגמה, ניתח במסגרת אחת הרתעה אסטרטגית (מלחמת ההתשה הישראלית-מצרית בשנים 1969-1970), שבה הייתה למשטר המצרי שליטה מלאה על פעילות צבאית המבוצעת משטחו, ומקרים של הרתעה שוטפת (ההסתננות מירדן בשנים 1953-1954 ומעשי האיבה מגבול מצרים בשנים 1953-1956), שבהם בעייתו העיקרית של קורא התיגר הייתה העדר שליטה מספקת על מעשי איבה המתבצעים משטחו.⁹ באופן דומה כרך מחקר אחר¹⁰

יצחק נבון, שמעון פרס, משה דיין ודוד בן-גוריון למרגלות המצדה

אנשי העשייה בישראל דוגמת בן-גוריון, דיין, פרס ואלון היו האבות המייסדים של מדיניות ההרתעה ומנחי התשתית האינטלקטואלית שלה

ההיגיון העומד בבסיס מדיניות זו הוא ברור, אך יש בעייתיות כפולה בעצם השימוש במינוח "הרתעה שוטפת". קושי אחד הוא איתור קווי התיחום של עימות נמוך עצימות. במקרה הישראלי הבעיה הספציפית העיקרית היא קביעת קו התיחום, שמעבר לו הפכו פעולות האיבה המצריות לאחר 1967 מאתגר להרתעה השוטפת לאתגר של הרתעה אסטרטגית. האם המעבר היה בשלב ההפגזות המצריות על עמדות ישראליות והטבעת המשחתת "אילת" בתקופה של ספטמבר-אוקטובר 1967? או האם אירע המעבר עם ההפגזות המסיביות ופשיטות הקומנדו על הקו הישראלי בספטמבר 1968? ואולי זה קרה רק עם ההכרזה המצרית הרשמית על תחילת מלחמת ההתשה במאוס 1969? כמו מחקרים קודמים בנושא¹³ גם מחקר זה מציב את הפעילות המצרית לאורך כל התקופה שבין יוני 1967 לאוגוסט 1970 כאתגר מתמשך להרתעה האסטרטגית של ישראל.

הקושי השני הוא כיצד להבחין במסגרת עימות נמוך עצימות בין יעדים הרתעתיים לבין יעדי "דיפלומטיה של אילוצים", קרי "המאמץ לשכנע את היריב לעצור ו/או לחזור בו מפעולה שאותה כבר החל".¹⁴ כמה מתלמידי ההרתעה השוטפת הישראלית נמנעו מביצוע הבחנה זו. יונתן שמשוני, לדוגמה, עשה שימוש במונח "הרתעה פעילה", שאותו טבע תומס שלינג כדי לתאר באמצעותו את מדיניות הגמול הישראלית, והוא מגדיר אותה כ"אמצעי להרתיע הטרדה נוספת", אך גם כמדיניות "המיועדת להביא לסיום אתגרים מתמשכים".¹⁵ אחרים דייקו קצת יותר. בני מוריס, לדוגמה, מציין כי תומכי מדיניות הגמול הישראלית לפני 1956 גרסו כי לולא מדיניות זו הייתה ההסתננות הופכת לבעיה חמורה הרבה יותר. ובכללן מסכם באומרו כי מדיניות הגמול שימשה "כאמצעי להשבת האזון, אף כי, באופן כללי, לא הצליחה למנוע חזרה על הפרובוקציות".¹⁶ עבודה זו עושה הבחנה ברורה בין השניים, והרתעה שוטפת מוגדרת כאן כהצלחה גם במקרים שבהם איומי ישראל לא הביאו להפסקת מעשי האיבה, אך מנעו את הסלמתם.

הרתעה ספציפית מוגדרת כאן כאסטרטגיה המכוונת לשכנע את היריב להימנע מלנקוט מהלך מוגדר היטב, לא כולל יציאה למלחמה, המכוון לשנות את הסטטוס-קוו

הרתעה ספציפית מוגדרת כאן
כאסטרטגיה המכוונת לשכנע את היריב

להימנע מלנקוט מהלך מוגדר היטב - לא כולל יציאה למלחמה - המכוון לשנות את הסטטוס-קוו. הרתעה ספציפית מתבצעת הלכה למעשה על-ידי הגדרת "קווים אדומים" או עילות למלחמה (Cassi Belli) באמצעות יצירת קווי תיחום של אינטרסים חיוניים, אשר פגיעה בהם עלולה להביא בסבירות גבוהה לתגובה צבאית ואפילו למלחמה.¹⁷

בחיבה האסטרטגית הישראלית שמורים להרתעה הספציפית שלושה תפקידים עיקריים. ראשית, הגדרת כללי המשחק עם היריב כדי לצמצם עד כמה שאפשר את ההסתברות לפרוץ מעשי איבה בטעות. כך, למשל, פירושו למעשה של חצי האי סיני

במסגרת אחת הן את כישלון ההרתעה הישראלית ב-1967 שבו, כפי שאראה, כשלה ההרתעה הספציפית, אך הצליחה ההרתעה האסטרטגית, והן את המקרה של 1973, שבו ההרתעה האסטרטגית כשלה, ואילו ההרתעה הספציפית לא יכלה אפילו לעמוד למבחן, שכן לא הייתה קיימת כלל. מחקר חשוב שלישי ניתח באחרונה את תהליך הלימוד כמרכיב מרכזי, המסביר תוצאה של מדיניות הרתעה לטווח ארוך,¹¹ מבלי שנבדקה האפשרות שהשונות בתוצאה היא תוצר של סוג ההרתעה שבודקים. ניתוח תוצאותיו של כל סוג הרתעה בנפרד יאפשר למאמר זה להתמקד באפשרות שתוצאותיה של מדיניות הרתעה ספציפית משתנות בהתאם לסוג ההרתעה.

3. **עתיד ההרתעה הישראלית.** בהנחה שיושג שלום ישראלי-ערבי כולל על בסיס העיקרון של שטחים תמורת שלום, עתידה הסביבה האסטרטגית הישראלית להשתנות בצורה מהותית. סביבה זו תציב אתגרים חדשים למדיניות ההרתעה של ישראל. הגדרה מדויקת יותר של התנאים, שיאפשרו למדיניות זו להצליח - על בסיס לקחי העבר ביחס לכל טיפוס של הרתעה - תשפר את סיכויי ההרתעה הישראלית לעמוד במבחנים עתידיים.

הטיפולוגיה של ההרתעה הישראלית

הגדרות

הרתעה שוטפת מוגדרת במאמר זה כמדיניות המציבה איום להשתמש בכוח, או שמשמשת בכוח לצורכי הדגמה, במטרה לשכנע את היריב להימנע מהצגת אתגרים חדשים לסטטוס-קוו במסגרת של עימות נמוך עצימות. במסגרת עבודה זו מתייחסת ההרתעה השוטפת למאמצי ישראל - בעיקר באמצעות מדיניות של פעולות גמול - לשכנע את הערבים להימנע מהסלמה בפעילות צבאית "שוטפת", דהיינו הסתננות, ייזום תקריות גבול ופעולות טרור. ההיגיון העומד מאחורי מדיניות זו בוטא בצורה הבהירה ביותר על-ידי משה דיין, הארכיטקט הראשי של מדיניות הגמול הישראלית בתקופה שלפני מבצע סיני:

לא היה בידינו להבטיח כל צינור מים מפיצוץ, וכל עץ - מעקירה. לא היה בידינו למנוע רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן. אך היה בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדימנו - מחיר שיהיה יקר מכדי שכדי יהיה ליישוב הערבי, לצבא הערבי, לממשלות הערביות, לשלמו. יכולים היינו להבטיח כי הכפרים הערביים יתנגדו לכונופיות העוברות דרכם, במקום להושיט להם עזרה. היה בכוחנו להבטיח כי מפקדי הצבא הערבי יבכרו הגשמה קפדנית של התחייבויותיהם בשמירת הגבול על פני כישלונם בהתנגשות עם יחידותינו. היה בידינו לגרום לווייתור הממשלות הערביות על "מדיניות של כוח" כלפי ישראל על-ידי הפיכתה

מנוכחות צבאית מצרית מסיבית - קו אדום ישראלי בין 1957 ל-1967 - יצר מצב שבו הצבת כוחות גדולים של מצרים בסיני העלתה משמעותית את הסיכוי למלחמה. בהיותו מודע לכלל משחק זה, נמנע נאצר מלהפר אותו למעט בשני מקרים: במשבר "רותם" ב-1960, כאשר במסגרת מאמץ להרתיע את ישראל מתקיפת סוריה הוכנס רוב הצבא המצרי לסיני, אף כי ננקטו אמצעים כדי להפוך את המהלך לקביל עבור ישראל¹⁸; ובמשבר מאי-יוני 1967, שהביא בסופו של דבר למלחמה דווקא מכיוון שנאצר החליט לרמוס ברגל גסה קו אדום זה כמו גם קווים אחרים.

תפקידה השני של ההרתעה הספציפית בחשיבה האסטרטגית הישראלית הוא להשיג לגיטימציה מצד שחקנים חיצוניים, בראש ובראשונה ארצות-הברית, לשימוש בכוח, במקרה שקו אדום מוסכם נשבר. דוגמא אופיינית היא הכרת ארה"ב מ-1957,

כלומר הסלמה משמעותית באתגרי הביטחון השוטף, הוגדר על-פי רוב כהפרה של קו אדום, שעלולה להביא למלחמה כוללת. **הרתעה אסטרטגית** מיועדת לשכנע את היריב להימנע מכל פעולה המציבה איום קיומי על המגן - בראש ובראשונה בצורה של מלחמה כוללת - על-ידי שכנועו כי התועלת במהלך כזה אינה מצדיקה את הסיכון ואת המחיר הגלומים בו. בקונטקסט הקונונציונלי הצר, היכולת להשיג יעד זה היא בעיקרה "פונקציה של היכולת למנוע מן התוקפן את יעדיו בשדה הקרב באמצעות כוחות קונונציונליים"¹⁹.

לפחות מאמצע שנות ה-60 שאבה ההרתעה האסטרטגית הישראלית חלק ניכר מיעילותה גם מראיית הערבים את ישראל כבעלת יכולת ענישה גרעינית.

מטרתה המרכזית של ההרתעה האסטרטגית הישראלית הייתה לשכנע את מדינות ערב להימנע משימוש בכוח, העלול לסכן

הטבעת אח"י אילת הפכה קרוב לוודאי מאתגר להרתעה השוטפת לאתגר להרתעה האסטרטגית

את עצם קיומה של ישראל. הסיכון הגדול ביותר, כפי שהוגדר מאז תחילת שנות ה-50, הוא התרחיש המוכר בכינוי "מקרה הכול" - "מתקפת פתע על מדינת ישראל על-ידי צבאותיהן של כל מדינות ערב בשתי חזיתות יבשתיות (מערבית ומזרחית), בשתי זירות ימיות (הים התיכון והים האדום) ובמאמץ ערבי מרוכז להפצצות אסטרטגיות"²⁰.

בחשיבה הישראלית קיימת זיקה הגיונית בין הרתעה ספציפית להרתעה אסטרטגית. אם מטרת ההרתעה הספציפית היא למנוע מיריבים אזוריים להשיג את היכולת לפתוח במלחמה כוללת או לגרום לישראל נזק בלתי נסבל, הרי ההרתעה האסטרטגית מיועדת לשכנע אותם שלא לעשות שימוש ביכולת זו, אם כבר השיגו אותה. שתי האסטרטגיות תומכות זו בזו ומשלימות זו את זו. הרתעה אסטרטגית מפגינה בפני היריב מה יכולה להיות העלות האולטימטיבית שבחציית קווים אדומים כפי שהוגדרו על-ידי ישראל. הרתעה ספציפית מגדירה את הכללים, אשר חצייתם עלולה לגרום ליריב לשלם את המחיר שאותו לא כדאי לו לשלם.

הרתעה מצטברת היא מדיניות ארוכת טווח, המיועדת לשכנע את הצד הערבי כי סיום העימות על-ידי חיסול מדינת ישראל הוא או בלתי אפשרי, או שמחירו עולה בערכו על התועלת

שחופש שיט במצרי טיראן הוא אינטרס חיוני לישראל. על בסיס הבנה זו דרשה ישראל כי ארה"ב תפתח את המצרים כאשר אלה נסגרו ב-1967. משנכשל בכך, נתן הנשיא ג'ונסון לישראל להבין כי יש לה "אור ירוק" לפתוח את המצרים בכוח.

ולבסוף, הרתעה ספציפית היא מכשיר חיוני למניעתה של מתקפת פתע. במטרה להשיג יעד זה מוגדרים חלק מהקווים האדומים בצורה המונעת מהיריב מלנקוט מהלכים אופרטיביים המהווים תנאי הכרחי לביצוע מתקפת פתע, בלי שהמגן יהיה מודע לכך. הקו האדום הבולט במסגרת זו הוא היערכות צבאית מסיבית של כוחות אויב בסמוך לגבול ישראל. כתוצאה מכך לא יכלה מצרים לתקוף את ישראל בהפתעה בתקופה שבין 1957 ל-1967, שכן עצם היערכות צבאה בסמוך לגבול הדרומי הייתה בבחינת חציית קו אדום, שהייתה מביאה את ישראל לנקוט צעדי-נגד. לעומת זאת בתקופה שבין 1967 ל-1973, כאשר לישראל היה עומק אסטרטגי נרחב בדרום, היא נמנעה מלהגדיר ריכוזי כוחות מצריים סמוך לקו החזית כעילת מלחמה - מדיניות שבסופו של דבר תרמה משמעותית להפתעת יום הכיפורים.

המתכונת שבה תופסת החשיבה האסטרטגית הישראלית את מערך היחסים בין הרתעה ספציפית לסוגי הרתעה אחרים תידון בהמשך. בשלב זה חשוב לציין כי כישלון ההרתעה השוטפת,

הטיפולולוגיה של אסטרטגיית ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית

הרתעה מציבת	הרתעה אסטרטגית	הרתעה ספציפית	הרתעה שוטפת	אסטרטגיה מיאפיינים
סיום הקונפליקט	1. מניעת מלחמה 2. "קניית" זמן	1. הגנה על אינטרסים חיוניים 2. ויסות קונפליקט 3. מניעת הפתעה אסטרטגית 4. לגיטימציה בינ"ל לשימוש בכוח בעת כישלון ההרתעה	1. שימור השקט 2. מניעת הסלמה באתגרי ביטחון שוטף והיה ו-(1) נכשל	מטרה
קיומיים; ישירים	אסטרטגיים; ישירים	אסטרטגיים ושל מוניטין; ישירים ועקיפים	ישירים; אסטרטגיים ושל מוניטין	סוג האינטרסים המוגנים
מניעה וענישה	מניעה וענישה	בעיקר ענישה; גם מניעה	ענישה ומניעה	הדגשי האיום
צבירת נצחונות צבאיים ויכולות צבאיות מופגנות	הפגנת יכולת צבאית לנצח במלחמות	כינון "קווים אדומים" וגבויים בכוח צבאי	איום בשימוש בכוח או בשימוש הדגמתי בכוח	השיטה
גרעיני ובמובלע קונוונציונלי	קונוונציונלי ובמובלע גרעיני	בעיקר קונוונציונלי	קונוונציונלי (כולל אישי)	סוג האיום
נחישות ויכולת	יכולת	נחישות ויכולת	יכולת ונחישות	הקרנת דימוי
	מלחמת ההתשה (69-70); מלחמת יוה"כ (1973)	"ירותם" (1960); משבר מאי-יוני 67; משבר הטילים עם סוריה (אפריל 1981)	מדיניות הגמול מול מצרים (55-56); מדיניות הגמול מול ירדן (1956); הסלמה מול סוריה (57-67); אש"ף בלבנון עד אוג' 1981.	דוגמאות לכישלון
יוזמת סאדאת (1977); הסכמי אוסלו; ההחלטה האסטרטגית הסורית על בחירה באופציית השלום (1992)	העדר יוזמה ערבית למלחמה נגד ישראל מאז 49, למעט מלחמת יוה"כ וההתשה	חופש השיט במיצרי טיראן (57-67); הסכמי ההפרדה עם מצרים (73 ו-75) וסוריה (74); פירוז סיני במסגרת הסכם השלום עם מצרים	מדיניות הגמול מול ירדן (אוק' 53-מארס 56); אש"ף בלבנון (אוג' 81-יוני 82); חיזבאללה בדרום לבנון	דוגמאות להצלחה
מאזן אינטרסים: המשך הקונפליקט אינו כדאי מבחינת היריב 2. הצבת פיתויים נאותים לסיום הקונפליקט	מאזן אינטרסים: הסטטוס-קוו האסטרטגי קביל מבחינת היריב	מאזן אינטרסים: "הקווים האדומים" קבילים מבחינת היריב	1. מאזן אינטרסים: סטטוס-קוו "שוטף" קביל מבחינת היריב; 2. היריב מסוגל לשלוט בנעשה בשטחו	תנאים להצלחה

פיצוץ משטרת סמוע

דין: "פעולות הגמול מחייבות את הערבים לשאול מדי פעם את עצמם: האומנם השמדת ישראל זו תוכנית ריאלית, או יש להתייחס ממנה?"

הרתעה ספציפית מיועדת לשכנע את הערבים להימנע מיצירת התנאים אשר יאפשרו להם לסיים את העימות באמצעים צבאיים

הגלומה במהלך כזה. כפי שציין יהושפט הרכבי, חלק ניכר מייחודו של הסכסוך הישראלי-ערבי נובע מהעובדה שבמשך שנים רבות נמנעו הערבים להפריד בין "מה שמייחלים שיארע, אפילו אין יודעים כיצד, (משאת הנפשי) לבין מה שסבורים שהוא אפשרי וניתן להשיג, ועל כן פועלים למימוש (מדיניות)".²¹ מטרת ההרתעה המצטברת היא לשכנע את הערבים לעשות הבחנה כזאת. במילותיו של בן-גוריון: "התנאי היסודי לקירוב השלום בינינו לבין הערבים - והוא תלוי בנו - הוא יצירת תנאים שיעקרו מלב השכנים את החלום שאפשר להכחיד את ישראל. מפני כך אני רואה בשכלולו של צה"ל מילוי שליחות של שלום".²² הרתעה מצטברת היא תוצר של ההשפעה המצטברת של הפגנת העוצמה הישראלית, שבאה לידי ביטוי בהשגת ניצחונות צבאיים, בהפגנת יכולות קונוונציונליות וגרעיניות ובהפגנת נחישות להשתמש בכל האמצעים כדי להבטיח את קיומה של המדינה. היא עולה היטב בקנה אחד עם שאר טיפוסי ההרתעה. את הקשר בין הרתעה שוטפת והרתעה מצטברת ביטא היטב דיין כאשר קבע כי

בשעה שהארץ הערבית מבליגה (אינה פוגעת בישראל בתגובה לפעולות הגמול)... פירוש הדבר, כלפי ערבייה, **חולשה ואי-יכולת להתמודד עם ישראל**. הפגנה מדינית זו של חולשה כלפי ישראל קשה למדינות הערביות לא פחות מאשר פגיעת הגמול עצמה, ויש בה משום הפגנה מפכחת לציבור הערבי בשאלה העיקרית שביחסי ישראל-ערב - שאלת סיכויי הערבים להשמיד את ישראל. פעולות הגמול מחייבות את הערבים לשאול מדי פעם את עצמם: האומנם השמדת ישראל זו תוכנית ריאלית, או יש להתייחס ממנה?²³

הזיקה בין הרתעה אסטרטגית והרתעה מצטברת בוטאה בבירור על-ידי יצחק רבין:

ככל שחולף יותר זמן ללא מלחמה - כך עדיף לישראל. יתרה מזאת, ככל שישראל מצליחה להרתיע מנהיג או קואליציה ערבית מפני ייזום מלחמה, כך גדל הסיכוי לשלום בטווח ארוך. באופן בסיסי התנאי המוקדם לשלום הוא הכרת הצד האחר כי לא יוכל להשיג מישראל באמצעות אלימות - מלחמה או טרור - יותר מאשר ניתן להשיג באמצעות משא-ומתן.²⁴

הרתעה ספציפית מיועדת איפוא לשכנע את הערבים להימנע מיצירת התנאים אשר יאפשרו להם לסיים את העימות באמצעים צבאיים. ובעוד שהרתעה אסטרטגית מיועדת לשכנע אותם שלא לנסות להשמיד את ישראל בטווח הזמן המיידי או זה הנראה לעין, הרתעה מצטברת מכוונת לשכנעם שסיום העימות באמצעים צבאיים יישאר יעד בלתי אפשרי או יקר מדי גם בטווח הארוך.

מתי מצליחה ההרתעה הישראלית?

מטרת חלק זה היא לנתח את ביצועיהם של ארבעת טיפוסי ההרתעה של ישראל באמצעות דיון בשתי שאלות:

1. מה היו המבחנים העיקריים לכל טיפוס הרתעה, ומה הייתה תוצאתם?
2. מה מסביר הצלחה וכישלון בכל אחד מן המקרים?

הרתעה שוטפת

מבחנים עיקריים ותוצאותיהם

המחקר האקדמי של מדיניות ההרתעה הישראלית במסגרת עימות נמוך עצימות התמקד בעיקר במדיניות הגמול הישראלית עד 1956. כפי שכבר צוין כאן, מחקר זה כרוך בהתמודדות עם בעיות קונספטואליות - בראש ובראשונה הקושי להבחין בין הרתעה לבין "דיפלומטיה של אילוצים". ממצאי רוב המחקרים מעלים עם זאת, שישראל הצליחה לכל היותר - וגם אז בטווח קצר בלבד - להגביל אך לא למנוע את מעשי האיבה. בטווח ארוך, כפי שסיכם אבנר יניב, "ברור שפעולות הגמול לא מנעו מלחמה, אלא להפך, שימשו גורם מלבה ומסלים לקראת מלחמה".²⁵

ניתוח מפורט של מדיניות ההרתעה השוטפת מתחילת שנות ה-50 מעלה כי זו הועמדה למבחן ב-11 מקרים לפחות. מדידת התוצאות במבחנים אלה על-פי קריטריונים של הצלחה (צמצום או הפסקה של ההסלמה ברמת האלימות) ושל כישלון (הסלמת האלימות על-ידי הצד הערבי) מעלה שבעה מקרי כישלון וארבעה מקרי הצלחה.

הרתעה מצטברת מכוונת לשכנע את הערבים שסיום העימות באמצעים צבאיים יישאר יעד בלתי אפשרי או יקר מדי גם בטווח הארוך

הפישלונות ה־8:

חלק ניכר מקו הביצורים הסורי במסגרת פעולת כינרת צומצמו משמעותית האתגרים הצבאיים שהציבו הסורים לסטטוס-קוו בגבול עם ישראל.

- פעילות אש"ף מלבנון בין אוגוסט 1981 ליוני 1982: על רקע איומים ישראליים לחסל את התשתית הצבאית של אש"ף בלבנון נרתעו הארגונים הפלסטיניים מכל מהלך כוחני שעלול היה להביא את ישראל לממש את איומיה. מצב זה הסתיים עם הפלישה הישראלית ללבנון ב-1982.
- העימות הנמשך בין ישראל לחיזבאללה מסוף שנות ה-80 ועד היום: לאורך רוב התקופה הצליחה ישראל לשכנע את ארגון החיזבאללה (וגורמים נוספים, בעיקר סוריה) להגביל את המאבק לרצועת הביטחון ולהימנע מפגיעה ביעדים בתוך ישראל גופא.

הסברים להצלחה ולפישלון

בניגוד למקרים של הרתעה ספציפית, שבהם נחישות המגן לעשות שימוש בכוח מובהרת במלואה רק לאחר חציית הקווים האדומים, ובניגוד להרתעה אסטרטגית, שבה יכולת הצד המגן להגן על עצמו ולהעניש את התוקפן מתבררת רק במהלך המלחמה - ובמיוחד לקראת סיומה - הרי במקרים של הרתעה שוטפת עומדים מאזן הנחישות ומאזן היכולות שוב ושוב למבחן. כתוצאה מכך יכול הצד שקורא תיגר להעריך בצורה ריאלית את נכונו ואת יכולתו של המגן לעשות שימוש בכוח בתגובה למעשי איבה חדשים.

ביצועיה הצבאיים של ישראל במהלך 11 המקרים שנסקרו לעיל (ובמהלך המלחמות הגדולות שביניהם) לא הותירו כמעט ספק באשר ליכולתה להעניש קשות את הצד המאגף. מדידת משתנה זה על בסיס מספרי האבדות במקרים שבהם כשלה ההרתעה השוטפת מלמדת כי אלה נטו תמיד בצורה נחרצת לרעת הצד הערבי. למשל, בארבע פעולות הגמול הגדולות נגד מצרים בין פברואר 1955 לאוקטובר 1956 היה יחס החללים כדלהלן: פעולת עזה: 8:36; חאן יוניס: 1:72; כונתילה: 12 (ו-29 שבויים); 2: א־צבחה: 81 (ו-59 שבויים); 5: בארבע פעולות הגמול נגד ירדן בין מארס לאוקטובר 1956 היה יחס החללים כדלהלן: א־רהווה: 1:20; עירנדל: 2:16; חוסאן: 9:37; קלקיליה: 18:88. בשתי פשיטות קרקעיות נגד סוריה בתקופה שבין 1957 ל-1967 היה היחס כדלהלן: תופיק: 3:9; נוקייב: 7:35. בהתנגשות הגדולה ביותר בין סוריה לישראל בתקופה שבין 1967 ל-1970 ("מלחמת שלושת הימים") נהרגו 350 חיילים סורים, ו-38 נפלו בשבי, לעומת 12 אבדות ישראליות. בעימות ישראל-אש"ף בין 1967 ל-1970 איבדו הפלסטינים 1,828 לוחמים לעומת כ-150 אבדות צבאיות ואזרחיות ישראליות.²⁶ בכל הפעולות האלה הצליחה ישראל לא רק לגרום למספר גדול מאוד של אבדות ערביות, אלא גם להשיג את יעדיה הצבאיים ולהפגין יכולת צבאית מרשימה. לכן אי-אפשר לנמק את כישלון ההרתעה השוטפת בכך שהערבים העריכו לאורך זמן בצורה שגויה את מאזן היכולות הצבאית שלהם מול ישראל.

- מצרים בין פברואר 1955 לאוקטובר 1956: ניסיונות ישראל לשים קץ למעשי האיבה מגבול מצרים באמצעות שימוש בכוח מוגבל הביאו להסלמה ביחסים, כולל כינון יחידות ה"פדאיון" ועסקת הנשק בין מצרים לגוש המזרחי - מהלכים שהובילו בסופו של דבר למלחמת סיני.
- ירדן בין מארס לאוקטובר 1956: ארבע פעולות גמול ישראליות לא הצליחו להגביל את גל מעשי האיבה מירדן בעקבות חתרנות מצרית ולאחר סילוק המפקדים הבריטיים של הלגיון הערבי. היחסים הפכו לרגועים יותר לאחר מבצע סיני.
- סוריה בין 1957 ליוני 1967: שימוש ישראלי בכוח מוגבל, שכלל מאז 1964 גם כוח אווירי, הוביל - חרף אבדות סוריות כבדות - להסלמה במעשי האיבה ובסופו של דבר למשבר, שהוביל למלחמת 1967.

- אש"ף בין 1965 ליוני 1967: חרף איומים ישראליים ושימוש מוגבל בכוח נגד ירדן, סוריה ולבנון שמשטחיהן פעלו המחבלים, לא הצליחה ישראל לשים קץ לפעילות זו, והסלמתה שימשה כמאיץ למשבר מאי-יוני 1967.
- סוריה בין 1967 ל-1970: חרף יתרונות טופוגרפיים, גיאוגרפיים, ואסטרטגיים שהקנו לישראל תוצאותיה של מלחמת 1967, היא כשלה בניסיונה לשכנע באמצעים צבאיים את סוריה שלא לקרוא תיגר על הסטטוס-קוו שנוצר לאחר המלחמה. קריאת תיגר זו הסתיימה רק לאחר הפסקת האש הישראלית-מצרית, שהביאה לסיום מלחמת ההתשה.
- פעילות אש"ף מירדן בין 1967 ל-1970: שימוש מוגבר בכוח צבאי לא הצליח להביא לסיום פעולות האיבה של אש"ף משטח ירדן. פעולות אלה חדלו רק לאחר העימות הצבאית הכוללת שהתפתח בין המלך חוסיין לבין הארגונים הפלסטיניים ("ספטמבר השחור") - עימות שהסתיים בגירוש היחידות הלוחמות של אש"ף מירדן ללבנון.
- פעילות אש"ף מלבנון בין 1968 ל-1981: חרף שימוש מסיבי בכוח, כולל פשיטות יבשתיות, ימיות ואוויריות, כשלה ישראל בניסיונה לשכנע את הפלסטינים להפסיק את לוחמת הגרילה נגדה משטח לבנון. פעולות הגרילה הסתיימו רק באוגוסט 1981, לאחר הסלמה מסיבית, כאשר בתיווך אמריקני הושגה הפסקת אש בלתי פורמלית, שהחזיקה מעמד 10 חודשים.

ההצלחות ה־9:

- ירדן בין אוקטובר 1953 למארס 1956: בעקבות פעולת הגמול בקיביה, שבה נהרגו 69 מתושבי הכפר, ירדה משמעותית רמת האלימות משטח ירדן. זעזועים פנימיים וגירוש הקצינים הבריטיים של הלגיון הביאו לחידוש מעשי האיבה.
- סוריה בין דצמבר 1955 ותחילת 1957: בעקבות השמדת

במקרים של הרתעה שוטפת עומדים הנחישות ומאזן היכולת שוב ושוב למבחן

מאז 1948 היו לפלסטינים נכסים משמעותיים, שאותם יכלו לאבד. לכן שימור הסטטוס-קוו במקום קריאת תיגר עליו הפך ליעדם המרכזי, ובנסיבות אלה הפכו האיומים הישראליים ליעילים הרבה יותר מאשר בעבר.

מאחר שישראל וירדן חלקו אינטרסים ביטחוניים חשובים לאורך כל תקופת הסכסוך, הרי מאזן אינטרסים כשלעצמו אינו יכול להסביר כישלונות של ישראל במניעת מעשי איבה מתחום ירדן. המשתנה המסביר במקרה זה הוא חולשת המשטר הירדני ואי-יכולתו למנוע הסתננות ספונטנית וכן גרילה מאורגנת מתחומו. זה היה המצב בתקופה שלפני פעולת קיביה, שהציבה סימן שאלה על יציבות המשטר והכריחה אותו לנקוט אמצעים חריפים כדי למנוע את המשך ההסתננות משטחו. התסיסה הפנימית ואיומים חדשים על יציבות המשטר מצד גורמים פרו-נאצריים שינו את חישובי האסטרטגיים של המלך חוסיין והובילו לסילוק הקצינים הבריטים מהלגיון ולמיתון המאמץ למנוע פעילות אנטי ישראלית משטח ירדן. כינון נוכחות צבאית פלסטינית חזקה בירדן לאחר 1967 הציבה אתגר אמיתי למשטר, שבחוסר רצון נתן לפלסטינים לפעול מתחומו. חשוב לציין כי הקש ששבר את גב הגמל (הירדני), ואשר הוביל לעימות הצבאי בין אש"ף לצבא ירדן, לא היה לחץ או איום ישראלי, אלא

ערעור יכולתו של המלך לשלוט בארצו לאחר חטיפתם של ארבעה מטוסי נוסעים לשדה התעופה של זרקא בספטמבר 1970.

ההנחה כי יכולתו של היריב לשלוט בפעולות האיבה המתבצעות משטחו היא לעיתים המשתנה הקריטי זוכה לתימוכין ממקרים שבהם הצליחה ההרתעה השוטפת הישראלית. עד מארס 1956 היה הלגיון הערבי צבא יעיל מאוד, ולכן הוא יכול היה בעקבות לחץ צבאי ישראלי להדק את אחיזתו בגדה המערבית ולאורך הגבול ולמנוע מעשי איבה חדשים. אולם גירוש הקצונה הבריטית פגע הן ביכולת והן בנכונות של הפיקוד החדש למלא משימה זו. התוצאה הייתה כישלון של ההרתעה השוטפת של ישראל בין מארס לאוקטובר 1956. באופן דומה רק שליטה יעילה של הנהגת אש"ף על פעילות הארגונים השונים בדרום לבנון (בין אוגוסט 1981 ליוני 1982) יכלה למנוע פרובוקציות ספונטניות, שהיו מביאות לתגובה ישראלית מסיבית. הפרובוקציה שהביאה בסופו של דבר לפלישה ללבנון (ניסיון ההתנקשות בחיי השגריר ארגוב בלונדון) נעשתה על-ידי ארגונו האנטי אש"פי של אבו נידאל, שהנהגתו ירדה בעיראק. גם לארגון החיזבאללה שליטה הדוקה על אנשיו בדרום לבנון, ושליטה זו מבטיחה כי הנחתת הפגזות על יישובים ישראלים תיעשה בפקודה ולעיתים נדירות, יחסית.

לפיכך ניתן לשער כי מאזן האינטרסים (או מאזן הנחישות) בין שני הצדדים הוא ההסבר העדיף לכישלון. ואכן משתנה זה הוא ההסבר העיקרי באחדים מתוך שבעת המקרים. למשל, המשך המאבק המזוין נגד ישראל, חרף המחיר הכבד שהיה כרוך בכך, נחשב בעיני נאצר בשנים 1955-1956 כאמצעי יעיל להציג את מצרים ואת עצמו כמגיניו היחידים של העולם הערבי נגד האימפריאליזם, וכך לקדם את יעדו העיקרי - איחוד העולם הערבי תחת הגמוניה מצרית. באופן דומה, קבלת תביעותיה הטריטוריאליות של ישראל נתפסה על-ידי מקבלי ההחלטות בסוריה כאקט של בושה לאומית. זהו ההסבר העיקרי לסירוב להיכנע לאיומים ישראלים מתחילת שנות ה-50 ועד 1970. הסיבה לכישלונותיה החוזרים של ישראל להרתיע את הגרילה ואת הטרור הפלסטיניים ברורה אף יותר: בהעדר נכסים בני קיימא שאותם יכלו לאבד במאבק מול ישראל - בראש ובראשונה ריבונות משלהם על כל משמעותיותה וסמליה - לא היה לישראל במה לאיים על הפלסטינים כדי לנטרל את מאבקם לעצמאות לאומית. עשרת החודשים בשנים של 1981-1982, שבהם הצליחה ההרתעה הישראלית נגד אש"ף, מוכיחים טיעון זה ביתר תוקף. במהלך תקופה זו הפכה דרום לבנון למדינה פלסטינית בזעיר אנפין, מונהגת על-ידי הנהגה יעילה יחסית ובעלת יחידות צבאיות סדירות למחצה, כולל יחידות ארטילריה ושריון. לראשונה

כל הדיון הזה מוביל לשלוש מסקנות:

ראשית, כאשר קורא התיגר על הסטטוס-קוו הוא חזק, יחסית, או שיש לו מוניטין שהוא עלול לאבד (למשל נאצר בשנים 1955-1956 או סוריה בשנים 1957-1970),

אין די בעליונות צבאית כדי להבטיח את הצלחת ההרתעה. האינטרס לבנות או לשמר את המוניטין של קורא התיגר כמי שאינו מוכן להיכנע לתכתיבי המרתיע הוא ההסבר העיקרי לכישלון ההרתעה. בנסיבות כאלה שימוש ב"גזרים" ולא ב"מקלות" הוא, לדעתי, האמצעי היעיל יותר להבטיח את אי-הישנותן של הפרובוקציות.

שנית, כאשר קורא התיגר חלש הרבה יותר, אך גם אין לו מה להפסיד (למשל אש"ף בירדן בין 1967 ל-1970 או בלבנון עד 1981), עתידה ההרתעה להיכשל. רק צבירת נכסים, שיהיו חשובים דיים בעיני המאתגר, יכולה לשנות את מאזן האינטרסים ולהביא להצלחת ההרתעה. במובן מסוים זהו פרדוקס: ככל שהיריב החלש נעשה יותר חזק, כך גדל הסיכוי להרתיעו. לכן עידוד שחקנים דוגמת אש"ף או חיזבאללה לבנות כוח צבאי סדיר במקום גרילה הוא אמצעי

יעיל לשיפור כושר ההרתעה של ישראל מול ארגונים אלה. ולבסוף, לא מאזן כוחות ולא מאזן אינטרסים יכולים לקבוע את תוצאותיהם של מאמצי ההרתעה במצבים שבהם ליריב אין שליטה מלאה על הנעשה בשטחו (למשל, ירדן עד 1953 ובין מארס לאוקטובר 1956). הגדלת הלחץ עשויה להביא לתוצאות הרצויות (למשל ירדן בין אוקטובר 1953 למארס 1956), אך גם עלולה להביא להפך הגמור (למשל, כישלון ישראל למנוע מעשי איבה מירדן ב-1956 חרף לחץ צבאי כבד).

הרתעה ספציפית

בניגוד למצבי הרתעה שוטפת, שבהם הקו המפריד בין הצלחה לכישלון יכול להיות דק מאוד, כישלונה של הרתעה ספציפית הוא ברור הרבה יותר. כישלון כזה מתרחש כאשר המגן מבהיר ליריב כי הוא נכון להפעיל כוח כדי להגן על אינטרס מוגדר, אך למרות זאת מחליט היריב לאיים על אותו אינטרס. הצלחה היא מצב שבו היריב נמנע מהצבת איום, שלהגנתו כבר התחייב המגן. עם זאת קשה לקבוע מתי הרתעה ספציפית מצליחה, שכן העובדה שקו אדום מוגדר לא נחצה יכולה להיות תוצאה של חשש היריב מפני תגובת המגן (הצלחת ההרתעה) או תוצאה של העדר אינטרס לנקוט צעד כזה ממילא - מה שהופך את ההרתעה לבלתי רלבנטית. לפיכך יתמקד חלק זה בכישלונותיה של ההרתעה הספציפית הישראלית.

המקרים העיקריים ותוצאותיהם

במסגרת מגבלותיו של מחקר זה אין מקום לתיאור מפורט של תולדות ההרתעה הספציפית הישראלית. תחת זאת תוצג כאן רשימה כרונולוגית של הקווים האדומים הישראליים, תוצאת ההרתעה הספציפית, ובמקרה של כישלון - השנה שבה הוא אירע.²⁷

מתחילת שנות החמישים ועד 1956

- פריסת כוחות מצריים גדולים בסיני (כישלון ב-1955).
- פריסת כוחות זרים בירדן (כישלון ב-1956).
- מניעת שינוי משמעותי לרעה במאזן הכוחות האזורי (כישלון ב-1955).
- חופש שיט בתעלת סואץ ובמצרי טיראן (כישלון מתחילת התקופה).
- הגנת מקורות המים בצפון (תוצאות מעורבות).
- הסלמה בתקריות הגבול (בעיקר כישלון).

1957-1967

- חופש שיט במצרי טיראן (כישלון ב-1967).
- פריסת כוחות מצריים גדולים בסיני (כישלון ב-1960 וב-1967).
- הצבת כוחות זרים בירדן (כישלון ב-1967).
- הגנת מקורות המים בצפון (כישלון בשנים 1965-1967).
- תקריות גבול: מצרים (הצלחה); ירדן (תוצאות מעורבות); סוריה (כישלון בשנים 1957-1967); פלסטינים (כישלון בשנים 1965-1967).

1967-1973

- חופש שיט במצרי באב אל-מנדב (כישלון ב-1973).
- הצבת כוחות זרים בירדן (הצלחה).
- פלישת כוחות זרים לירדן (כישלון ב-1970).
- תקריות גבול: ירדן (כישלון בשנים 1967-1970); הצלחה בשנים 1970-1973; סוריה (כישלון בשנים 1967-1970); הצלחה בשנים 1970-1973; אש"ף (כישלון בשנים 1967-1973).

1974-1982

- חופש שיט (הצלחה).
- הצבת כוחות צבא גדולים בגבולות מצרים וסוריה עם ישראל (הצלחה).
- הגבלת הנוכחות הצבאית הסורית בלבנון (כישלון בשנת 1981).
- תקריות גבול: מצרים, סוריה, וירדן (הצלחה); אש"ף (כישלון בשנים 1974-1981; הצלחה בשנים 1981-1982).
- מניעת התגרענות מדינות ערביות (כישלון לגבי עיראק, ובעקבותיו הפצצת הכור ב-1981).

1982-1997

- מניעת הפרות של הסכמים פורמליים עם מדינות ערב (הצלחה).
- הגבלות על הנוכחות הצבאית הסורית בלבנון (הצלחה).

גמאל עבד א-נאצר

כאשר קורא התיגר על הסטטוס-קוו הוא חזק, יחסית, או שיש לו מוניטין שהוא עלול לאבד, אין די בעליונות צבאית כדי להבטיח את הצלחת ההרתעה

- מניעת התקפות טילים עיראקיות על ישראל (תוצאות מעורבות: שיגור טק"ק, אבל ללא ראשי-נפץ כימיים).
- מניעת התגרענות של יריבות אזוריות (כישלון - עיראק ואיראן).

הסברים להצלחות ולכישלונות

כל הניסיונות להגן באמצעות הצהרות פומביות על האינטרסים החיוניים של ישראל כשלו בשלב העוברי של עיצוב ההרתעה האסטרטגית עד 1956. ברוב המקרים נחצו הקווים האדומים של ישראל עוד לפני שכוננו, וגם לאחר כינונם נמנעה ישראל מלחייב את עצמה מפורשות להגנתם. במובן זה אין מקרים אלה עומדים באמות המידה שנקבעו קודם לכן להגדרת כישלון או הצלחה של הרתעה ספציפית. מאותן סיבות - בראש ובראשונה העדר מחויבות פומבית מוצקה וברורה - לא יידונו כאן גם כישלונות ההרתעה הספציפית בין 1967 ל-1973. ניסיונות של שחקנים אזוריים להשיג נשק גרעיני אכן מהווים איום ברור על ישראל, אולם תהליך ההתגרענות מונע על-ידי תמהיל סבך של שיקולים דפנסיביים ואופנסיביים, אשר ישראל ממלאת בהם רק תפקיד מוגבל. כתוצאה מכך יכולתה לשכנע מדינות כמו איראן ועיראק להימנע מחציית הסף הגרעיני היא מוגבלת בלבד. אזהרותיה בנידון מיועדות לגייס תמיכה בינלאומית נגד פרויקטים אלה ותמיכה בה, אם תחליט לפעול נגדם בכוח. לפיכך גם הקו האדום הגרעיני אינו מהווה מבחן של ממש ליכולת ההרתעה הספציפית של ישראל. ומכיוון שהמשתתפים המסבירים הצלחה וכישלון במניעת הסלמה של תקריות גבול ושל פעילות נמוכת עצימות כבר נידונו בחלק הקודם, אנו נותרים עם שלושה כישלונות ברורים של ההרתעה הספציפית הישראלית:

- כניסת הצבא המצרי לסיני ב-1960 (משבר "רותם").
- משבר מאי-יוני 1967, שבמסגרתו נשברו רוב הקווים האדומים של ישראל.
- הצבת סוללות הטק"א הסוריות בלבנון ב-1981 (משבר הטילים הלבנוני).

משבר רותם. החלטת נאצר להכניס את צבאו לקדמת סיני בפברואר 1960 אכן הציבה אתגר לקו אדום ישראלי ספציפי. אולם משלוש סיבות אין מהלך זה מהווה מקרה ברור של כישלון הרתעה. ראשית, בניגוד לעמידתה החד-משמעית על חופש שיט במצרי טיראן, נמנעה ישראל עד פברואר 1960 מלהגדיר באופן פומבי וברור כי כניסת צבא מצרי לסיני היא פגיעה באינטרס חיוני, שתביא לתגובה צבאית אוטומטית. שנית, נאצר חצה קו אדום מעומעם זה מתוך רצון להרתיע את ישראל ממה שהוא תפס ככוונה לתקוף את סוריה - "הנדבך הצפוני" של הקהילייה הערבית המאוחדת שבהנהגתו. לפיכך היה המהלך שלו בעל אופי הגנתי ולא התקפי, וייתכן כי שיקף ניסיון מצרי לתקן כלל משחק בתהליך התהוות, כדי שייקח בחשבון לא רק את צורכי ההגנה של ישראל, אלא גם את אלה של מצרים. ושלישית,

המהלך המצרי היה חשאי, ומצרים נמנעה לאורך כל המשבר מלהציב אתגרים נוספים, שעלולים היו להסלים את המתיחות. במובן זה נראה כי המהלך המצרי שיקף את אמונתו של נאצר כי הוא נוקט צעדים זהירים ומניעתיים בסביבה אסטרטגית שלא הוגדרה בצורה ברורה דיה, ולא ניסיון לקרוא תיגר על אינטרס ישראלי חיוני. בן-גוריון ועוזריו פירשו את המהלך המצרי בצורה דומה. מבחינת צה"ל, האיום העיקרי שהיה גלום בפריסת צבא מצרים בקדמת סיני היה בעצם היווצרות היכולת המצרית לתקוף את ישראל ולא באיום על המוניטין הישראלי,

ההנחה כי יכולתו של היריב לשלוט בפעולות האיבה המתבצעות משטחו היא לעיתים המשתנה הקריטי זוהה לתימוכין ממקרים שבהם הצליחה ההרתעה השוטפת הישראלית

אם לא תבוא תגובה מתאימה. האתגר שהציבה מצרים במהלך המשבר היה איפוא בעל אופי מוגבל ביותר, נתפס ככזה על-ידי שני הצדדים וכוון להגנת הסטטוס-קוו יותר מאשר להפרתו.²⁸

משבר מאי-יוני 1967. בניגוד לפרשת רותם, משבר מאי-יוני 1967 הוא הדוגמא החמורה ביותר בתולדות הסכסוך של קריסת הרתעה ספציפית. בתוך שלושה שבועות חצה הנשיא נאצר ארבעה קווים אדומים, אשר על אף אחד מהם, למעט פירוז סיני ב-1960, הוא

לא קרא תיגר במשך יותר מעשר שנים. גם היום אין הסבר משכנע דיו להתנהגות נאצר. אם נתעלם מתיאוריות קונספירטיביות ערביות, שלפיהן פיתתה ישראל את מצרים להיכנס למשבר ולמלחמה,²⁹ אנו נותרים עם שלושה הסברים מתחרים:

1. **התיזה הפסיכולוגית,** המניחה שפתולוגיות מסוימות בכישורים הקוגניטיביים של נאצר - כמו גם השפעת הצלחתו בשלב הראשון של המשבר - הביאו אותו להערכת יתר של העוצמה הצבאית המצרית ולשיפוט מוטעה של המצב לאחר הטלת ההסגר על מצרי טיראן, במיוחד ביחס לתגובת ישראל.
2. **הסבר ההליכה על הסף,** הגורס כי המשבר - במיוחד לאחר שמזכיר האו"ם הציב בפני נאצר את הבחירה בין פינוי כל כוחות האו"ם או אף אחד מהם - צבר דינמיקה משל עצמו, וכתוצאה מכך חצה נאצר, בלי שהתכוון לכך מלכתחילה, קווים אדומים ישראליים נוספים.

3. **הסבר הבחירה הרציונלית,** שלפיו דווקא הצלחתו של נאצר בכל שלב משלבי המשבר - קרי העובדה שתוצאת כל שלב איפשרה לו להסלים את המשבר - היא שמנעה ממנו לעכל בצורה נכונה את המצב ולהעריך מחדש את האסטרטגיה שלו.³⁰

בעוד שאין הסכמה על מניעי התנהגותו של נאצר, יש הסכמה ברוב המחקרים בשתי נקודות: ראשית, שמדיניות ההסלמה של ישראל מול סוריה, שבמסגרתה שולבו איומים על עצם קיום המשטר עם הפגנות כוח מרשימות - במיוחד לאחר שמשטר "הבעת' החדש" הגיע לשלטון בפברואר 1966 - שימשה מאיץ מרכזי בהחלטת נאצר ליזום את המשבר. שנית, שלאורך כל המשבר חתר נאצר להימנע ממלחמה עם ישראל, כיוון שהאמין שמאזן הכוחות הצבאי נוטה נגדו. לכן גם אם המשבר עצמו

יבחר האויב. לפיכך נקטו שתי ההנהגות... קו, המכוון להפחית את המתרחשות, במגמה לשלול מהאויב הישראלי כל סיבה או תירוץ, שיניעו אותו לצאת למתקפה על לבנון.³⁴

שלוש מסקנות ברורות עולות מדיון זה. ראשית, שיפוט מוטעה של מאזן הכוחות עם ישראל לא היה מעולם סיבה לכישלון של הרתעה ספציפית. הצד הערבי תמיד ראה את ישראל כחזקה יותר ונקט אמצעים למנוע עימות צבאי גם במקרים שבהם קרא תיגר על קוויה האדומים. שנית, חשש מיוזמה צבאית ישראלית לשינוי הסטטוס-קוו היה סיבה עיקרית להחלטה הערבית להציב אתגר לקווים אדומים של ישראל. ודאי שזה היה המקרה במשבר רותם, שבו חשש מפני התקפה ישראלית על סוריה הניע את נאצר להכניס כוחות לסיני, ובמשבר הטילים של 1981, שבו חשש סורי מפני הסלמת התקיפות של חיל האוויר הביא לפריסת סוללות הטק"א בבקעא. אף כי המקרה של משבר 1967 מסובך יותר, ברור כי נאצר חצה את הקו האדום הראשון (פירוז סיני) בתגובה למה שהוא ראה כאיום ישראלי מתעצם על סוריה. במובן זה, היעד הערבי הבסיסי בכל שלושת המקרים של כישלון ההרתעה הספציפית היה מניעת השינוי בסטטוס-קוו ולא הרצון לשנותו. המסקנה השלישית נובעת משתי קודמותיה.

הגורם המרכזי לכישלון ההרתעה הספציפית, במיוחד ב-1967 וב-1981, היה לחץ ישראלי גובר על הצד הערבי - לחץ שהציב עומס יתר על כושר ההרתעה הישראלי. במאי 1967 ידע נאצר כי אין בסיס של ממש לטענות כי ישראל עומדת

לתקוף את סוריה בטווח הזמן המיידי. אבל האיומים הישראליים על יציבות המשטר הסורי היו אמיתיים, ואלה - במשולב עם ההסלמה בתקריות הגבול, שהגיעו לשיאן בשבועות שלפני פרוץ המשבר - היו אינדיקציה ברורה לסכנות שנשקפו למשטר הבעתי. באופן דומה, יוזמות ישראליות בלבנון - עוד קודם לתקרית זחלה - הפכו את הסטטוס-קוו לבלתי קביל מבחינת הסורים ובמידה רבה הכריחו אותם להפר את ההבנות שהושגו ב-1976. במילים אחרות, בשני המקרים החמורים ביותר של כישלון הרתעה ספציפית הייתה זו ישראל עצמה שזרעה את זרע הפורענות, שהוביל לקריסת ההרתעה ולפרוץ המשבר.

הרתעה אסטרטגית

המקרים העיקריים ותוצאותיהם

במשך קרוב ל-50 שנות עימות עם העולם הערבי כשלה ההרתעה האסטרטגית של ישראל פעמיים: במאוס 1969, כאשר מצרים הכריזה על פתיחת מלחמת ההתשה, ובאוקטובר 1973, כאשר מצרים וסוריה פתחו במלחמת יום הכיפורים. בלי להמעיט בחומרת שני המקרים האלה, חשוב להדגיש כי ההצלחה להרתיע יריבים משימוש בכוח כדי לשנות באופן בסיסי סטטוס-קוו בלתי קביל מבחינתם לאורך תקופת זמן כה ארוכה הינה מרשימה כשלעצמה.

במטרה להרתיע את ישראל ממהלך שבו תסייע לנצרים בלבנון. אותה סוריה - באמצעות בניית מחפורות לארבע סוללות SAM-6 באזור הבקעא - על כוונתה להציב סוללות טק"א בלבנון

הוא כישלון חמור של ההרתעה הספציפית הישראלית, יש לזכור כי פרובוקציות ישראליות מילאו תפקיד חשוב בהידרדרות

לקראתו,³¹ וכי גם ההרתעה

האסטרטגית הישראלית עמדה בו למבחן - והצליחה.

משבר הטילים הלבנוני של 1981.

ההחלטה הסורית להציב אתגר להבנות עם ישראל מאפריל 1976, ולפיהן

סוללות טק"א לא יוצבו בלבנון, הייתה חציה ברורה של קו אדום ישראלי מסומן היטב. אולם מנקודת הראות הסורית היה זה מהלך הגנתי, שבא בתגובה לתקרית זחלה, שבה הפילו מטוסי קרב ישראליים שני מטוסי תובלה סוריים. בעוד שישראל טענה שהשימוש במסוקים היה הפרה של ההבנות הקודמות,³² ראו הסורים משימה זאת כשגרתית.³³

יתר על כן, מנקודת ראותה של סוריה התקרית לא הייתה אלא קצה הקרחון של מעורבות ישראלית מתרחבת במלחמת האזרחים בלבנון. היא באה לאחר שממשלת בגין התחייבה בפני הנוצרים כי תסייע להם ישירות, אם הסורים יפעילו נגדם כוחות אוויר, והיא הייתה תוצר של פרובוקציות נוצריות, שנועדו להביא את ישראל לממש הבטחתה. במטרה להרתיע את ישראל ממהלך כזה אותה סוריה - באמצעות בניית מחפורות לארבע סוללות SAM-6 באזור הבקעא - על כוונתה להציב סוללות טק"א בלבנון. לאחר שישראל לא הורתעה, החליטה סוריה לפרוס שם את הסוללות במטרה לספק מטרייה אווירית לכוחותיה. במילים אחרות, חציית הקו האדום הישראלי נועדה, מנקודת הראות הסורית, לשמר את הסטטוס-קוו ולא לשנותו. פרשנות זו נתמכת לא רק על-ידי מהלכי הרגעה סוריים שננקטו במהלך המשבר, אלא גם על-ידי ההיסטוריה הסורית הרשמית של מלחמת לבנון, הקובעת כי "הן ההנהגה הסורית והן ההנהגה הפלסטינית לא נפצו להיכנס למלחמה כוללת נגד ישראל בעייתי ובמקום שבהם

הצלחה זאת ברורה במיוחד היום, כאשר ידוע לנו על מקרים ספציפיים של הצלחת ההרתעה האסטרטגית. למשל, בין 1957 ל-1967 היו מספר מצבים - ובהם תחילתו וסיומו של פרויקט מוביל המים הארצי, תקיפות קרקעיות ואוויריות ישראליות נגד סוריה ופעולת סמוע בירדן (נובמבר 1966) - שבהם נוצר לחץ על מנהיג מצרים, נאצר, לפעול נגד ישראל. למעט בפרשת רותם, דחה נאצר את כל הלחצים האלה - בראש ובראשונה בגלל לקחי התבוסה הצבאית של 1956. כושר ההרתעה האסטרטגי של ישראל בא לידי ביטוי גם במצבים שבהם כשלה ההרתעה הספציפית. נאצר נהג בהירות רבה במהלך המשבר ב-1960, מכיוון שרצה להימנע ממלחמה. מסיבה דומה הוא שלח בתחילת יוני 1967 את סגן הנשיא, מוחי א-דין, לווינגטון בחיפוש אחר מוצא דיפלומטי מהמשבר, ולצבא המצרי ניתנו הנחיות להכין תוכניות מגנה בלבד.³⁵ ואילו הסורים נמנעו מלהציב כל אתגר נוסף לסטטוס-קוו לאחר פריסת הטק"א בבקעא ב-1981, הבהירו את עניינם בתיווך אמריקני ונקטו אמצעים נוספים כדי לאותת שאין להם עניין בהסלמה נוספת. פרדוקסלית, הצלחת ההרתעה האסטרטגית הישראלית לאורך תקופת הסכסוך באה לידי ביטוי גם בשני המקרים שבהם כשלה - מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים - שכן כישלונות אלה היו חלקיים בלבד.

הסברים להצלחה ולכישלון

אף כי כל החוקרים בנושא שותפים להערכה כי קריסת ההרתעה הישראלית במלחמת ההתשה וביום הכיפורים 1973 לא הייתה מלאה, הם חלוקים לגבי שתי שאלות: עד כמה היא קרסה? ומדוע?

מידת כישלונה של ההרתעה הישראלית במלחמת ההתשה הייתה נושא שחקרו יונתן שמשוני, ג'ניס גרוס-שטיין ואלי ליברמן. שמשוני גורס כי ישראל הצליחה להרתיע את נאצר מליוזם מלחמה כוללת לכיבוש כל סיני ואפילו ממהלך מוגבל של חציית התעלה, אך לא ממלחמת התשה סטטית. מסקנתו היא כי לצד הכישלון להרתיע את מצרים מקריאת תיגר עקשנית בעצימות נמוכה, הצליחה ישראל להרתיעה מהצבת אתגרים בעצימות הגבוהה יותר.³⁶

במוקד המחקר של גרוס-שטיין עומד הקשר שבין מאזן היכולות ומאזן האינטרסים הישראלי-מצרי בקביעת תוצאותיה של ההרתעה. בניגוד לשמשוני, נוטה גרוס-שטיין להדגיש את חצי הכוס הריקה: "הרתעה כללית ומיידית כשלה כמעט מלכתחילה בעקבות התבוסה הקשה... לאורך כל תקופה זו (1967-1970), חיפשה מצרים בדחיפות אחר אופציה צבאית ברת סיכוי".³⁷ לא ניתן לדעתה להסביר את העדר הנכונות המצרית לוותר על האופציה הצבאית בשינויים במאזן הכוחות - ההנהגה המצרית העריכה הערכת יתר את כוחה הצבאי והערכת חסר את עוצמת ישראל - וגם לא ברפרטואר המקובל של כשלים קוגניטיביים בעיבוד מידע. תחת זאת נבעה ההטיה בהערכה...

מניהול בלתי עקבי, שבא בתגובה לניגוד ערכים כואב וקשה במיוחד: מצרים לא יכלה לקבל את הסטטוס-קוו, אך גם לא

להציב אתגר צבאי כולל. בחיפוש אחר מוצא מדילמה זו פנו המצרים לדרך פעולה צבאית בלתי בשלה ובלתי מחושבת, במקום להכיר בניגוד הערכים ולבצע את הבחירה הקשה ביניהם. ההרתעה הישראלית נכשלה ב-1969 לא משום שהיא תוכננה בצורה בלתי נכונה, אלא משום שהתחשיב המצרי היה כה לקוי, עד כי היה בכוחו להכריע את ההרתעה.³⁸

ליברמן דוחה את מסקנותיה של גרוס-שטיין וטוען כי היא התעלמה משני מקרים בתקופה שבין 1967 ל-1970, שבהם הצליחה ישראל להרתיע את מצרים, כמו גם מן העובדה, שהעליונות הצבאית הישראלית הכריחה את נאצר לבחור יעדים צבאיים ופוליטיים מוגבלים ואסטרטגית התשה מוגבלת להשגתם. מכאן מסקנתו שההרתעה הצליחה, שכן היריב הבין שמרחב האופציות העומד בפניו הפך לצר יותר. הוא גם חולק על מסקנותיה של גרוס-שטיין ביחס למניעי הפעולה של נאצר. לטענתו, לא אופטימיזם מצרי חסר בסיס, אלא שינוי אמיתי במאזן הכוחות הישראלי-מצרי, מסביר את החלטת נאצר לקרוא תיגר על הסטטוס-קוו ב-1969.³⁹

הוויכוח התיאורטי על ביצועי ההרתעה הישראלית ב-1973 התפתח לאורך קווים דומים. שמשוני מעריך כי "מלחמת יום הכיפורים משקפת הן הצלחה והן כישלון של ההרתעה. עוצמת האתגר המצרי המדוד היוותה כישלון של הרתעה, אחוזה היטב בין שתי הצלחות: האחת, ברמה האסטרטגית הגבוהה (קרי, הירתעות מצרים מהצבת אתגר קיומי למדינת ישראל), והאחרת, ברמה הנמוכה של עימות מוגבל (ההירתעות מחזרה לאסטרטגיה של מלחמת ההתשה).

מירשהיימר, שרואה אף הוא את המקרה של 1973 כדוגמה לכישלון חלקי של ההרתעה, גורס כי שלושה גורמים מסבירים את המהלך המצרי:

1. לחץ על ההנהגה המצרית לנקוט אמצעים צבאיים כדי להביא לשינוי בסטטוס-קוו.
2. רפורמות משמעותיות בצבא המצרי, ששיפרו את מאזן הכוחות שלו מול צה"ל.
3. הנכונות להגביל את יעדי המלחמה לכיבוש מחדש של שטחים מינימליים לאורך קו התעלה במקום ניסיון לכבוש את כל סיני.⁴⁰

נימוקיהם של גרוס-שטיין ושל ליברמן ביחס למלחמת 1973 דומים לאלה שבהם עשו שימוש כדי להסביר את כישלון ההרתעה במלחמת ההתשה. גרוס-שטיין מונה חמישה מקרים בתקופה שבין 1967 ל-1973, שבהם שקלה מצרים שימוש בכוח, כדי להוכיח כי אף שהתנאים היו בשלים להצלחת ההרתעה, כשלה האסטרטגיה הישראלית למעשה. לעומת זאת, על-פי ההיגיון של ליברמן, העובדה שהכלב התכוון לנבוח, אך בסופו של דבר נמנע מכך, היא ההוכחה להצלחתה ולא לכישלונה של ההרתעה. גרוס-שטיין מסכמת בקביעה כי "לאורך זמן לא שימשה הערכת מאזן יכולות בלתי נוחה כמחסום בפני מהלך צבאי".⁴¹ בניגוד לה קובע ליברמן כי...

מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים, כמו גם מצבי הרתעה

מלחמת ההתשה בתעלת סואץ

למעט מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים, ההצלחה של ישראל להרתיע יריבים משימוש בכוח כדי לשנות באופן בסיסי סטטוס-קוו בלתי קביל מבחינתם לאורך תקופת זמן כה ארוכה הינה מרשימה ביותר

אחרים ביריבות המצרית-ישראלית, מראים כי קוראי תיגר חדורי מוטיבציה מציבים אתגר להתרעה, רק כאשר הם רואים הזדמנות לכך בצורה של איום הרתעתי בלתי אמין, אך נמנעים ממהלך כזה כאשר האיום ההרתעתי הוא אמין, אפילו כאשר מתקיים עליהם לחץ לקרוא עליו תיגר.⁴²

סיכום דיון תיאורטי זה מעלה ארבע נקודות חשובות:

ראשית, במונחים כלליים, ההרתעה האסטרטגית הישראלית היא סיפור הצלחה. במשך קרוב ל-50 שנה - בסביבה אסטרטגית בלתי יציבה ובמאבק מתמיד מול יריבים רוויזיוניסטיים - היא כשלה רק פעמיים. ושני כישלונות אלה היו חלקיים בלבד. שנית, מאז כוחות צבאי אינו יכול להסביר את ההחלטה הערבית לקרוא תיגר על ההרתעה האסטרטגית הישראלית. פער היכולות בין מצרים לישראל התרחב משמעותית אחרי מלחמת ששת הימים בהשוואה לתקופה שבין 1949 ל-1967. אבדות כבדות בכוח אדם ובאמצעי לחימה הותירו את הצבא המצרי אחרי 1967 בלתי כשיר להתמודד עם צה"ל. אובדן סיני הפך את העורף המצרי לחשוף לענישה ישראלית ואת העורף הישראלי מוגן הרבה יותר טוב מפני התקפה מצרית. ההנהגה המצרית למדה להכיר מקרוב את מאזן הכוחות הצבאי האמיתי ולא יכלה יותר לשגות בתרחישים אופטימיים חסרי בסיס בדבר תוצאות אפשריות של מלחמה חדשה. אם מאזן יכולות היה המפתח להחלטה אם לקרוא תיגר על ההרתעה הישראלית או להימנע מכך, הנטייה המצרית לפנות לדרך הצבאית הייתה

מצטמצמת ולא מתעצמת אחרי מלחמת 1967. הנקודה השלישית מתייחסת לסתירה הקיימת בין מאזן יכולות למאזן אינטרסים במשך 50 שנות העימות. מאז 1949 נוטה מאזן היכולות לטובת ישראל, וכך הוא גם נתפס על-ידי הערבים. לכן נותן מאזן זה את ההסבר הטוב ביותר לנטייה הערבית להימנע מקריאת תיגר על ההרתעה הישראלית. הוא גם מסביר מדוע, במקרים שבהם בכל זאת הוצב אתגר, הוא היה בעל אופי מוגבל בלבד. יחד עם זאת, בהיות הצד הערבי הצד הרוויזיוניסטי בעימות, מאזן האינטרסים מסביר את המוטיבציה הערבית לקרוא תיגר על ההרתעה. במילים אחרות, מאזן אינטרסים מסביר את כישלון ההרתעה האסטרטגית, בעוד שמאזן יכולות מסביר את הצלחתה. שני המקרים שבהם כשלה נותנים אישוש טוב למסקנה זו. בשניהם הסטטוס-קוו שנוצר לאחר 1967 היה בלתי קביל לחלוטין עבור מצרים. לכן ההחלטה לפנות לדרך הכוח כדי לשנותו התקבלה באופן כמעט אוטומטי, ככל הידוע ללא אופוזיציה של ממש, וזאת חרף המודעות לנחיתות הצבאית המצרית. מנגד, נחיתות זו הכריחה את מצרים לבחור באסטרטגיה פוליטית-צבאית זהירה, ששילבה שימוש מוגבל באמצעים צבאיים לשם השגת יעדים מדיניים בעלי ערך מוגבל כאמצעי לעקוף את ההרתעה הישראלית האמינה.

ולבסוף, בבסיס כישלונה של ההרתעה האסטרטגית הישראלית עומדת אי-מודעות מספקת למגבלות ההרתעה. כפי שאלכסנדר ג'ורג' וריצ'רד סמוק ציינו בצורה כל כך ברורה לפני 25 שנה:

"אי-אפשר לצפות שאסטרטגיה של הרתעה תחליף או תחליף מצרה מדיניות חוץ בלתי נכונה או כזו שאינה מנוהלת היטב".⁴³ במקרה הישראלי - המדיניות, שנתנה משקל יתר לעליונות הצבאית כאמצעי לשימור הסטטוס-קוו על פני פנייה לאמצעים מדיניים כדי להפוך את הסטטוס-קוו לקביל בעיני היריב, הציבה עומס כבד מדי על כושר ההרתעה הישראלי. במצב כזה הפך כישלון ההרתעה לבלתי נמנע.

הרתעה מצטברת

באיוזה שלב ביריבות מתמשכת מגיע הצד הרוויזיוניסטי למסקנה כי אפסו סיכויי להשיג את יעדיו באמצעים צבאיים? שלושה מאפיינים של העימות הישראלי-ערבי הופכים שאלה קשה זו לפרובלמטית עוד יותר. ראשית, מאחר שהמטרה המוצהרת של הצד הערבי - לפחות עד 1967 - הייתה הכחדת ישראל כאמצעי לסיום העימות, אמת המידה לבחינת יעילותה של ההרתעה המצטברת הישראלית היא מידת יכולתה לשכנע את הצד הערבי שיעד זה אינו ריאלי. אולם העולם הערבי אינו עשוי מקשה אחת, ותהליך הוויתור על יעד ההכחדה היה - ועודנו - תהליך הדרגתי. לכן בעוד שהרתעה מצטברת הצליחה מול יריבים מסוימים, היא עדיין לא הצליחה מול יריבים אחרים.

שנית, היכולת לבדוד את השפעתה של ההרתעה המצטברת על מדיניות הערבים כלפי ישראל ממשתנים רלוונטיים אחרים (למשל, לחצים

פנימיים, יריבות בין-ערבית, תחרות בין-מעצמתית) היא בעיה קשה מבחינה מתודולוגית, שלא תוכל למצוא את פתרונה במסגרת מאמר זה.

הבעיה השלישית נובעת מהשנייה. שכנוע היריב כי לא יוכל להשיג באמצעים צבאיים את יעדיו בעימות הוא תמצית ההצלחה של הרתעה מצטברת. הבאתו לשולחן הדיונים - כלומר שכנועו להודות באופן פורמלי כי הוא מקבל את המציאות החדשה - תלויה במשתנים אחרים, בראש ובראשונה בנכונות המגן לשלם את המחיר שהמאתגר הציב בעבור שינוי עמדתו. הצורך להבחין בין השניים הוא בעל חשיבות מרכזית ביריבות הישראלית-ערבית, שבה קיים פער זמנים משמעותי בין השלב שבו החליטו השחקנים הערביים החשובים שסיום העימות בדרך צבאית הינו אופציה בלתי מעשית לבין השלב שבו החלו הדיונים הפורמליים עם ישראל. אורכו של פער זמנים זה הוא בעיקרו תוצר של מידת נכונותה של ישראל לדון בתשלום המחיר - החזרת השטחים שנכבשו ב-1967 - שנקבע על-ידי הערבים כתנאי לכניסה למשא-ומתן. לכן ביקור סאדאת בישראל באוקטובר 1977, תחילת המו"מ הפורמלי עם סוריה בראשית שנות ה-90 ולחיצת היד ההיסטורית בין יצחק רבין ליאסר ערפאת על מדשאת הבית הלבן בספטמבר 1993 לא שיקפו את נקודות ההכרעה

של ההרתעה המצטברת הישראלית. תחת זאת הם שיקפו את נקודות המפגש בין ההכרה הערבית בחוסר התוחלת של סיום העימות באמצעים צבאיים לבין ההכרה הישראלית שבלי החזרת השטחים לא ניתן לסיים את העימות מבחינה צבאית. מאמר זה מתמקד רק בנקודות ההכרעה של ההרתעה המצטברת הישראלית.

המחקר המודרני נוטה לקבל שהמשטרים המלוכניים במצרים ובירדן והמשטר הישן בסוריה היו מוכנים לאחר מלחמת 1948 לסיים את העימות עם ישראל, אך המחיר שהם דרשו היה בלתי נסבל מבחינתה של ישראל - הן בתחום הטריטוריאלי ובמיוחד בדרישה להחזרת הפליטים.⁴⁴ עלייתם לשלטון של משטרים צבאיים בסוריה ובמצרים, גל הגאות של הזרם הפאן-ערבי והאצת התחרות הבין-מעצמתית באיזור הביאו להתגבשות

נשיא תוניסיה, חביב בורגיבה
ב-1965 קרא בורגיבה למדינות ערב להכיר בישראל בתמורה להסכמה ישראלית לתוכנית החלוקה מ-1947 ותשלום פיצויים לפליטים

תפיסה דומיננטית חדשה בעולם הערבי, אשר בוטאה בצורה המובהקת ביותר על-ידי נאצר: מחד, נחרצות קיצונית לסיים את הסכסוך על-ידי חיסול ישראל, ומאידך, מתינות שביטויה העיקרי היה הימנעות מכל צעד מעשי בכיוון זה, ולכן השארתו לעתיד בלתי מוגדר, מעין חזון אחרית הימים.

אפילו בתקופה זו של "מלחמה רדומה" ניתן לאתר מספר סימנים ליעילות ההרתעה המצטברת. הבולט שבין אלה היה יוזמתו של נשיא תוניסיה, בורגיבה, שלראשונה קרא ב-1965 למדינות ערב להכיר בישראל בתמורה להסכמה ישראלית לתוכנית החלוקה מ-1947 ותשלום פיצויים לפליטים. בורגיבה וחלק מפרשניו טענו כי מדובר במהלך טקטי בלבד, הנובע מהקשיים בדרך להשגת היעד המוצהר של חיסול ישראל. אבל ההשקפה הדומיננטית בעולם הערבי (אם כי לא בישראל) הייתה שונה. המהלך נתפס כסטייה חמורה ומסוכנת מהמכנה המשותף הערבי, שכוון לחיסול "כושר ההחלטה הערבי, שבאחרונה, לאחר הכנות ארוכות וציפיות רבות, החל להתקדם לקראת המערכה המיוחלת נגד הציונות", וכהוכחה לנכונותה של מדינה ערבית - תוניס - "למכור את שלומה ביום המחרת במחיר חיי מנוחה היום".⁴⁵ ההרתעה המצטברת החלה להניב פירות ברורים יותר לאחר מלחמת 1967. שלושה גורמים חברו להתפתחות זו. ראשית,

תוצאות המלחמה הוכיחו בצורה ברורה לא רק את חוסר היכולת של העולם הערבי לחסל את ישראל במלחמה קונוונציונלית, אלא גם את המחיר היקר הכרוך בהמשך העימות. שנית, אם לפני המלחמה נתפסה ישראל כמדינה המתקרבת אל הסף הגרעיני, אחריה היא נראתה - בעיקר על-ידי המצרים - כמי שחצתה אותו. להכרה זו היה תפקיד מצומצם בהחלטה המצרית לקרוא תיגר על ההרתעה האסטרטגית הישראלית ב-1969 וב-1973, שכן הערבים הבינו שישראל אינה רואה במלחמות מוגבלות עילה לשימוש בקלף הגרעיני. אבל התדמית הגרעינית של ישראל שימשה ודאי כמאיץ לגיבוש התפיסה המצרית, שסיוס העימות על-ידי חיסול ישראל הפך ליעד שמחירו יקר מדי. ושלישית, המלחמה הותירה בידי ישראל את הנכסים -

השטחים הערביים הכבושים - שבאמצעותם

ניתן היה לשלם בעבור הנכונות הערבית להכיר בזכות הקיום של ישראל ולסיים את העימות באמצעים מדיניים. בהשפעת נסיבות אלה גדלה משמעותית הנכונות הערבית לוותר על חלום השמדתה של המדינה היהודית. החלטת מועצת

הביטחון 242, שקראה לערבים להכיר בזכות קיומה של ישראל בתמורה להחזרת השטחים שנכבשו ב-1967 התקבלה על-ידי מצרים וירדן ב-1968 ועל-ידי סוריה ב-1972.

זמן קצר לאחר שהגיע לשלטון, בספטמבר 1970, הציע הנשיא סאדאת מו"מ להשגת הסכם פורמלי מוגבל על נסיגת ישראל מקו התעלה. דחיית ההצעה על-ידי ישראל פתחה את הדרך למלחמת 1973. לאחר המלחמה חתמה מצרים על שני הסכמים מוגבלים עם ישראל, שבמסגרתם הכירה בצורה חלקית בזכות קיומה של המדינה היהודית. היא ויתרה בצורה מלאה וברורה על יעד החיסול, כאשר הגיע סאדאת לישראל באוקטובר 1977. בצינו את הסיבות לזיומנו הסביר הנשיא המצרי כי המחיר המאמיר של מלחמה עם ישראל מונע את האופציה של חיסול העימות באמצעים צבאיים. היכולת הגרעינית הישראלית מילאה בוודאי תפקיד חשוב בשיקולים שהביאו למסקנה זו. סוריה עברה תהליך דומה. במספר ראיונות לאחר חתימת הסכם ההפרדה ברמת-הגולן ב-1974 אמר הנשיא אסד כי סוריה מוכנה לחתום על הסכם שלום פורמלי עם ישראל, לאחר שזו תיסוג מכל השטחים הכבושים ותסכים לכינונה של מדינה פלסטינית עצמאית. אומנם ייתכן כי התבטאויות אלה שיקפו שינוי עמדות טקטי בלבד, אבל אין ספק כי הן ציינו את יציאתה של סוריה לדרך ארוכה, שהובילה אותה לבחירה האסטרטגית בשלום עם ישראל ולויתור על האופציה הצבאית לסיוס העימות - בחירה שנעשתה, כנראה, בתחילת שנות ה-90. כפי שציין מומחה לנושא, ההכרעה התקבלה לאחר שאסד הבין כי "מדיניות האיזון האסטרטגי עם ישראל נכשלה, וכי לסוריה אין יכולת צבאית אמينة לעמוד מול ישראל, ואין זה סביר כי תוכל לפתח יכולת כזאת בעתיד הנראה לעין".⁴⁶

אש"ף עבר דרך דומה. בתחילת 1974 קיבלה המועצה הלאומית

הפלסטינית - לראשונה בתולדותיה - החלטה שבבסיסה עומדת כינונה של מיני מדינה פלסטינית, אולם רק כתחנה הכרחית בדרך לכינון מדינה גדולה. באמצע שנות ה-80 - לאחר החתימה על הסכם השלום הישראלי-מצרי ומלחמת לבנון ובעיצומה של מלחמת המפרץ הראשונה - החלו אלמנטים מתונים באש"ף לקרוא לסיוס הסכסוך באמצעות כינונה של מדינה פלסטינית קטנה בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה. פתרון כזה הוצג כארעי וכקבוע גם יחד. באפריל 1996, בהתאם להתחייבויות שנטלה על עצמה בהסכם הביניים עם ישראל מספטמבר 1995, הכריזה המועצה הלאומית הפלסטינית על ביטול סעיפי האמנה הלאומית הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל.

תהליך השינויים בעמדות מצרים, סוריה והפלסטינים מצביע על מסקנה מרכזית: ההרתעה המצטברת הישראלית החלה להיות אפקטיבית לאחר מלחמת 1967, צברה תנופה לאחר מלחמת 1973 והשיגה את רוב יעדיה בעשור שלאחר אמצע שנות ה-70. יהושפט הרכבי, מחשובי החוקרים של העימות, היה בין הראשונים שזיהה את התהליך

התדמית הגרעינית של ישראל שימשה ודאי כמאיץ לגיבוש התפיסה המצרית, שסיוס העימות על-ידי חיסול ישראל הפך ליעד שמחירו יקר מדי

במלואו. ב-1986 הוא כתב: "המתינות הערבית באה לעולם בראש ובראשונה מהכרה של חולשה לממש את המטרות ההיסטוריות של חיסול ישראל".⁴⁷ עשר שנים מאוחר יותר, לאחר שישראל הפגינה את נכונותה לשלם את מחירו של סיוס הסכסוך כפי שנקבע על-ידי הערבים מאז 1967, מקובלת מסקנה מפוכחת זו כביטוי להצלחתה ההיסטורית של ההרתעה המצטברת הישראלית.

מסקנות

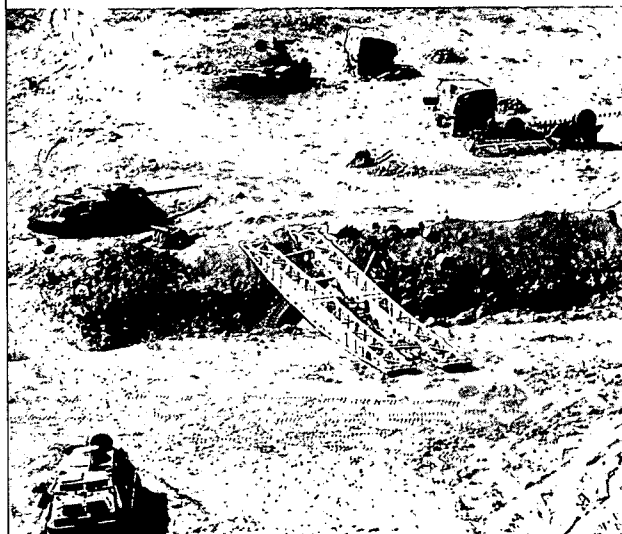
מאמר זה ניסה להבין בצורה טובה יותר את משמעותו של מושג ההרתעה בחשיבה האסטרטגית הישראלית ואת הסיבות לכישלונותיה ולהצלחותיה של מדיניות ההרתעה של ישראל על סוגיה השונים לאורך העימות.

המכנה המשותף לכל המקרים שבהם כשלה ההרתעה היה חוסר שביעות רצון קיצוני של הצד הערבי מסטטוס-קוו נתון. בהתחשב בעובדה שמדינות קוראות תיגר על הסטטוס-קוו רק כאשר אין הן מרוצות ממנו, יכולה מסקנה זו להיראות מובנת מאליה. אבל בקונטקסט של הסכסוך הישראלי-ערבי, שבו השחקנים הערביים תמיד ראו את עצמם כנחותים צבאית מול ישראל, קיום אינטרס חיוני לשינויו של סטטוס-קוו בלתי נסבל הופך לתנאי הכרחי לקריאת תיגר על ההרתעה. מכאן הצורך להדגיש שוב מסקנה כללית זו. נוסף על כך אותו גורמים ספציפיים לכישלוננו של כל תת-טיפוס של הרתעה:

ההרתעה השוטפת כשלה כאשר היריב היה חזק יחסית ובעל מוניטין, שאותו היה עליו לשמר, או כאשר היה מאוד חלש, אך גם חסר נכסים של ממש שאותם עלול היה לאבד, או כאשר נהנה משליטה מוגבלת בלבד על פעילות עוינת שהתבצעה מתחום שטחו.

בהסכם ההפרדה מ-1974 עם סוריה (מגבלות על נוכחות צבאית סמוך לקו הגבול) ובהסכמי אוסלו (מגבלות על נוכחות צבאית פלסטינית בגדה ובעזה). הניסיון שנצבר מאמצע שנות ה-70 מראה כי הצד הערבי מעולם לא קרא תיגר על קו אדום ישראלי, שמוסד בהסכם פורמלי, ומכאן הצורך הברור להמשיך לעגום במתכונת זו. מעבר לכך, כינון מנגנונים יעילים לבניית אמון,

רק"ם וכלי רכב סוריים מפגעים לאחר הקרב בעמק הבכא

הערבים הבינו שהמחיר המאמיר של מלחמה בישראל מונע את האופציה של חיסולה באמצעים צבאיים

שתפקידם להקטין את החשש ההדדי של שחקנים יריבים, יצמצם את המוטיבציה של שני הצדדים לבצע מהלכי מנע בתנאי אי-ודאות. התוצאה תהיה יציבות אזורית ושיפור עמידותה של ההרתעה הספציפית.

הרתעה אסטרטגית יעילה נגד אויבים אזוריים תצטרך להמשיך להישען גם בעתיד על עליונות צבאית ישראלית. פירוז שטחים סמוך לגבול, הסכמים אזוריים להגבלה ולצמצום החימוש וערבויות ביטחוניות אמריקניות, אשר נראה כי יהיו חלק בלתי נפרד מהסכם כולל שישים קץ לסכסוך, יוכלו לפצות את ישראל על הסיכונים שתיקח על עצמה במסגרת החזרת השטחים. למשל, "תיל ממעיד" אמריקני ברמת-הגולן יוכל להפוך את ההרתעה הישראלית מול סוריה ליעילה לפחות באותה מידה כפי שהיא היום.

ולבסוף, הסכם שלום כולל יעניק גושפנקא פורמלית לעובדה שמדיניות ההרתעה המצטברת השיגה את יעדה. חרף זאת, לפחות בעתיד הנראה לעין, כושר ההרתעה של ישראל מפני אויבים קיומיים ימשיך להישען על יכולתה הגרעינית. מנכ"ל הוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית, גדעון פראנק, הציע באביב

ההרתעה הספציפית כשלה בעיקר כתוצאה מחשש ערבי מפני מהלך כוח ישראלי, אשר עלול היה לערער את הסטטוס-קוו. בתנאים כאלה נטו הערבים לפעול על-פי היגיון אסטרטגי דומה לזה שמניע מדינות להנחית מכת מנע, כאשר הסבירות לפרוץ מלחמה נראית גבוהה.

ההרתעה האסטרטגית כשלה כאשר - מנקודת ראותו של קורא התיגר - התקיימו שני תנאים: ראשית, נוצר סטטוס-קוו בלתי נסבל; שנית, נעשה ברור כי לא ניתן לשנותו באמצעים מדיניים. בנסיבות כאלה, ולאור עליונותה הצבאית של ישראל, פנה הצד הערבי למהלך צבאי מוגבל, שיעדו היה בעיקר הכשרת הקרקע לשינוי המצב באמצעים דיפלומטיים.

ההרתעה המצטברת הצליחה דווקא כאשר כישלון הסוגים האחרים של ההרתעה הביא להסלמה בעימות. בנסיבות כאלה נוצרה אצל הצד הערבי מודעות גבוהה יותר לצורך לגשר בין חזון אחרית הימים שלו (חיסול ישראל) לבין מציאות מאזן הכוחות, שמנעה מימוש יעד זה במחיר נסבל. תרגום הצלחה זו להסכם מדיני פורמלי נותר תלוי בנכונות הישראלית לשלם את המחיר שדרשו הערבים לסיום הסכסוך.

ממסקנות אלה נובעים לקחים אחדים לעתיד. העיקרי שבהם הוא כי אין די בעליונות צבאית ובהפגנת נחישות ברורה לעשות שימוש בכוח כדי להבטיח את הצלחתה של ההרתעה הישראלית. התנאי החשוב ביותר הוא כינון סטטוס-קוו פוליטי וטריטוריאלי, שיהיה קביל גם על הצד הערבי. אם תנאי זה לא יתממש, תוכל העליונות הצבאית של ישראל להרתיע מפני ייזום מלחמת השמד כוללת נגדה, אך היא לא תספיק כדי למנוע המשך - ואף הסלמה - של אתגרים במסגרת עימות נמוך-עצימות או במסגרת מלחמות מוגבלות.

מידת יכולתו של כל אחד מסוגי ההרתעה הישראלית לעמוד במבחני העתיד תלויה בתנאים ספציפיים. האתגרים העתידיים להרתעה שוטפת יבואו, כנראה, מהיישות הפלסטינית שתקום לצד ישראל. שני תנאים חיוניים כדי לצמצם איומים אלה: האחד הוא יכולתה של הרשות הפלסטינית לשלוט בצורה יעילה על הנעשה בשטחה, האחר הוא קיומם של נכסים יקרים לאלטיה הפלסטינית, שיהיו חשובים לאיומים ישראליים. לכן באופן כמעט פרדוקסלי, קיומם של כוח חי"ר פלסטיני בהיקף של כאוגדה או של חיל אוויר בן כמה מטוסים יוכל לחזק את יעילות ההרתעה הישראלית. ניתן להעלות על הדעת גם הוספה של נכסים אחרים בעלי ערך סימבולי, שלא ישנו בצורה מהותית את יחסי הכוחות בין ישראל ליישות הפלסטינית. מכאן שמדינה פלסטינית עצמאית ברוב שטחי הגדה המערבית ועזה (נכס יקר), אך חלשה מבחינה צבאית (אינטרסים פגיעים), שלרשותה כוח משטרה ושירותי ביטחון חזקים (שליטה יעילה בשטח) תיצור את התנאים להצלחת ההרתעה השוטפת של ישראל בעתיד. יעילות ההרתעה הספציפית מותנית בראש ובראשונה בעיגון פורמלי של הקווים האדומים המסורתיים של ישראל במסגרת הסכמים מדיניים. דבר זה כבר נעשה במסגרת הסכם השלום עם מצרים (פירוז סיני, חופש שיט במצרי טיראן ותעלת סואץ),

CT, Yale University Press, 1981, and Christopher H. Achen and Duncan Snidel, "Rational Deterrence Theory and the Comparative Case Studies", *World Politics* 41, No.2, January 1989, 143-169.

6. בין העבודות הבולטות בגישה זו ראו:

George and Smoke 1974; John Steinbrunner, "Beyond Rational Deterrence", *World Politics*, 28, No.2, January 1976, 223-245; Robert Jervis, "Deterrence and Perception", *International Security*, 7, no.3, winter 1982-1983, 3-30; **Jervis, Lebow and Stein, 1985**; Richard Ned Lebow and Janice Gross Stein, "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter", *World Politics* 41, No.2, January 1989, 208-224; and Janice Gross Stein, "Deterrence and Learning".

7. כמה מהעבודות החשובות שהגיעו למסקנה זו הן:

Randolph M. Siverson and Michael R. Tenefoss, "Power, Alliance and Escalation of International Conflict", 1815-1965, *American Political Science Review* 78, No.4 December 1984, 1057-1069; Paul Huth and Bruce Russett, "What makes Deterrence Work? Cases from 1900 to 1980", *World Politics* 36, No. 4, July 1984, 496-526; Huth and Russett, "Deterrence Failure and Crisis Escalation", *International Studies Quarterly* 32, No. 1, March 1988, 29-46; Huth and Russett, "Testing Deterrence Theory: Rigor Makes a Difference", *World Politics* 42, No.4, April 1990, 466-501.

8. בין המחקרים הבולטים המגיעים למסקנה זו ראו:

Zeev Maoz, "Resolve, Capability, and the Outcomes of Interstate Disputes, 1816-1976", *Journal of Conflict Resolution* 27, No.2, June 1983, 195-229; Frank J. Wayman, J.D. Singer, and Gary Goertz, "Capabilities, Military Allocations, and Success in Militarized Disputes", *International Studies Quarterly* 27, No.4, December 1983, 497-515; Peter Karsten, Peter D. Howell, and Artis F. Allen, *Military Threats: A Systemic Historical Analysis of the Determinants of Success*, Westport Conn., Greenwood, 1984.

9. Shimshoni, 1988.

10. Mearshimer, 1983.

11. Stein, 1996.

12. משה דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום", *מערכות*, קי"ט, 1959, עמ' 54-61, עמ' 56 (הדגשים במקור).

13. למשל: Lieberman, *Deterrence Theory*, p.13; דן שיפטן, *התשה - האסטרטגיה המדינית של מצרים הנאצרת בעקבות מלחמת 1967*, מערכות, תל-אביב, 1989, עמ' 121-136.

14. Alexander L. George, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1993, p.5.

1996, כי ישראל תוותר על יכולתה הגרעינית, כאשר מדינות ערב תהפוכנה לדמוקרטיות.⁴⁸ חזון זה של "שלום דמוקרטי" אינו עתיד להתגשם בקרוב. עד אז תצטרך ישראל להמשיך להחזיק ביכולת הצבאית, שתאפשר לה לתמוך בצורה יעילה בכל מתכונות ההרתעה שלה.

הערות

1. Alexander L. George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy*, New York, Columbia University Press, 1974, 11.

2. בין העבודות התיאורטיות החשובות, שבחנו את המקרה הישראלי, ראו: John J. Mearshimer, *Conventional Deterrence*, Ithaca, Cornell University Press, 1983; Robert Jervis, Richard Ned Lebow and Janice Gross Stein, *Psychology and Deterrence*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1985; Jonathan Shimshoni, *Israel and Conventional Deterrence: Border Warfare from 1953 to 1970*, Ithaca, Cornell University Press, 1988; Elli Lieberman, "The Rational Deterrence Theory Debate: Is the Dependant Variable Elusive?" *Security Studies* 3, no.3, spring 1994, 384-427; Lieberman, "What Makes Deterrence Work? Lessons from the Egyptian-Israeli Rivalry", *Security Studies* 4, no.4, summer 1995, 851-910; and Lieberman, *Deterrence Theory: Success or Failure in Arab-Israeli Wars?* McNair Paper 45, Washington D.C., Institute for National Strategic Studies, National Defense University, October 1995; and Janice Gross Stein, "Deterrence and Learning in an Enduring Rivalry: Egypt and Israel, 1948-1973", *Security Studies* 6, no.1, autumn 1996, 104-152.

3. הספרות התיאורטית מבחינה בין הרתעה מיידיית להרתעה כללית. הרתעה מיידיית היא אינטראקציה בין שתי מדינות, "אשר לפחות אחת מהן שוקלת ברצינות לתקוף את האחרת או לתקוף איזור כלשהו בעולם, אשר האחרת רואה כחיוני לה... והאחרת מאיימת להגיב בכוח במטרה למנוע את ההתקפה". הרתעה כללית היא מצב שבו מתקיימת יריבות בין שני צדדים, "יומנהיגי צד אחד לפחות שוקלים שימוש בכוח אם תהיה הזדמנות לכך... והצד האחר, בדיוק מכיוון שהוא מעריך שיריבו שוקל שימוש בכוח, מחזיק כוחות משל עצמו ומוזהיר כי יגיב על כל ניסיון לפגוע באינטרסים שלו".

Patrick M. Morgan, *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Beverly Hills, CA: Sage, 1983, 38, 42-43.

4. בין החיבורים הבולטים בנושא ההרתעה הגרעינית הישראלית, ראו: שיי פלדמן, *הרתעה גרעינית לישראל*, ת"א, הקיבוץ המאוחד, 1983; יאיר עברון, *הדילמה הגרעינית של ישראל*, ת"א, הקיבוץ המאוחד, 1987.

5. בין העבודות החשובות בגישה זו ראו:

Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict*, New York, Oxford University Press, 1963; and Schelling, *Arms and Influence*, New Haven, CT, Yale University Press, 1966; Bruce Bueno de Mesquita, *The War Trap*, New Haven,

Middle East Crisis: A Rational-choice Explanation", *Journal of Peace Research*, 28, No.4, 1991, 359-375.

31. לא רק גורמים זרים, אלא גם מדינאים ישראלים מנוסים, דוגמת בן-גוריון ודיין, העריכו כך. ראו, למשל: מיכאל בר-זוהר, **בן-גוריון, ת"א, עם עובד**, 1977, 1588; אריה בראון, **חותם אישי - משה דיין במלחמת ששת הימים ואחריה**, ת"א: ידיעות אחרונות, 1997, 22-23.

32. זאב שיף ואהוד יערי, **מלחמת שולל**, ת"א, שוקן, 1984, עמ' 86.

33. מוסטפה טלאס (עורך), **הפלישה הישראלית ללבנון**, ת"א, מערכות, 1988, עמ' 74.

34. **שם**, עמ' 93.

35. Gamasy, p.38.

36. Shimshoni, p. 208.

37. Stein, *Deterrence and Learning*, 133.

38. Janice Gross Stein, "Calculation, Miscalculation, and Conventional Deterrence I: The View from Cairo", in: *Psychology and Deterrence*, 45.

39. Lieberman, *Deterrence Theory*, 7, 13, 34.

40. Shimshoni, p.211; Mearshimer, p.163.

41. Stein, *The view from Cairo*, 37; *Deterrence and Learning*, 143-145.

42. Lieberman, *Deterrence Theory*, p.63.

43. George and Smoke, p. 355.

44. Ilan Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict: 1947-1951*, London, I.B. Tauris, 1994, 273.

לדיון מפורט במגעים בין הערבים לישראל בתום מלחמת 1948 ראו: איתמר רבינוביץ, **השלום שחמק**, ירושלים, כתר, 1991; משה מעוז, **ישראל-סוריה: סוף הסכסוך?** ת"א, מעריב, 1996, ע"מ 25-44; Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine*, Oxford, Oxford UP, 1988, pp. 513-623; and "Husni Zaim and the Plan to Resettle Palestinian Refugees in Syria", *Journal of Palestine Studies*, 15, 1986, 68-90.

45. פאיז צאיעי, "חופן ערפל - מחקר על משמעויות היבורגיזם וסיסמאותיו", בתוך: יהושפט הרכבי (עורך), **ערב וישראל**, 5, עמ' 38-23.

46. מעוז, עמ' 182.

47. הרכבי, **הכרעות גורליות**, עמ' 24.

48. אמיר אורן, **הארץ**, 23 במאי, 1973.

נוסף על הבחנה זו בין הרתעה לאילוץ עושה גורג'י הבחנה בין אילוץ לבין סחיטה, שהיא השימוש באיום "כדי לשכנע את הקורבן לוותר על דבר מה בעל ערך ללא התנגדות".

15. Shimshoni, p. 5; 38.

16. בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל**, 1956-1949, תל-אביב, עם עובד, 1996, עמ' 449-450.

Barry M. Blechman, "The Consequences of the Israeli Reprisals: An Assessment", *Ph.D. thesis*. Georgetown University 1971, p. 49.

17. להגדרות דומות של "קווים אדומים" בתפישת הביטחון הישראלית ראו: Yoav Ben-Horin & Barry Posan, *Israel's Strategic Doctrine*, Santa Monica, Rand Corporation, 1981, 16-17; אבנר יניב, "הגנה והרתעה באסטרטגיה הישראלית", **מדינה, ממשל והיסטים בינלאומיים**, מס' 27, עמ' 27-62, 37; מיכה בר, **קווים אדומים באסטרטגית ההרתעה הישראלית**, ת"א, מערכות, 1990, 16.

18. לדיון באירועי רותם ראו: אורי בר-יוסף, "פרשת רותם", **מערכות**, 347, אפריל 1996, עמ' 16-29.

19. Mearshimer, p.15.

20. אברהם (אברהם) טמיר, **חייל שוחר שלום**, ת"א, עידנים, 1988, עמ' 223. לדיון ראשון מסוגו על בסיס תיעוד רשמי בתרחיש "מקרה הכול" ובתוכניות מלחמה ישראליות אחרות בתחילת שנות ה-50 ראו: מוטי גולני, **תהיה מלחמה בקיץ: ישראל בדרך אל מלחמת סיני**, 1956-1955, ת"א, מערכות, 1997, עמ' 82-90.

21. יהושפט הרכבי, **הכרעות גורליות**, ת"א, עם עובד, 1986, עמ' 11.

22. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד**, ת"א, עם עובד, 1975, עמ' 367.

23. דיין, **פעולות צבאיות בזמן שלום**, עמ' 57, ההדגשה במקור.

24. Yitzhak Rabin, "Deterrence in an Israeli Security Context", in: Aharon Kleinman and Ariel Levite (eds.), *Deterrence in the Middle East: Where Theory and Practice Converge*, Jerusalem, JCCS Studies, 1993, p.9.

25. אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, ת"א, ספריית הפועלים, 1994, עמ' 111.

26. המקורות לנתונים אלה הם: זאב שיף ואיתן הבר, **לקסיקון לביטחון ישראל**, ת"א, זב"מ, 1976, עמ' 197, 326, 356, 395, 410, 431, 466, 533; **ומוריס**, ע"ע 204, 386, 388, 423.

27. המקורות העיקריים לרשימה זו, הם בר, **קווים אדומים** ויניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה**.

28. לדיון מפורט במסקנות אלה ראו: בר-יוסף, **פרשת רותם**.

29. לדוגמה אופיינית לסוג כזה של טעיונים ראו: Mohamed Abdul Ghani El-Gamasy, *The October War: Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt*, Cairo, The American University of Cairo Press, 1993, 20.

30. לדיון מצוין בהסברים אלה ראו: Ben D. Mor, "Nasser's Decision-making in the 1967

